

چاه عریضه مسجد جمکران

از خرافه تا واقعیت

دکتر کریم خان محمدی / محمدرضا انواری

استادیار دانشگاه باقرالعلوم (ع) / دانشجوی کارشناسی ارشد تبلیغ و ارتباطات دانشگاه باقرالعلوم (ع)

چکیده

تحقیقات انسان‌شناختی، شاخه‌ای از تحقیقات جامعه‌شناختی است که عمدتاً به روش کیفی صورت می‌گیرد. در اینگونه تحقیقات پژوهشگر سعی می‌کند با ذهنیت چندفرهنگی و بدون هر گونه پیش‌داوری وارد محیط پژوهش گردد و با استفاده از تکنیک‌های متنوع، پاسخ سؤالات خود را بیابد. این مقاله نمونه‌ای از این نوع تحقیقات انسان‌شناختی است که به صورت کیفی و با بررسی اسناد و مصاحبه، درباره موضوع «چاه عریضه جمکران» صورت گرفته است. برخی از سؤالات تحقیق عبارتند از: آیا چاه عریضه جمکران، چاه مقدسی است؟ انداختن عریضه به داخل چاه جمکران یک عمل خرافی محسوب می‌شود یا مستند شرعی دارد؟ در صورتی که مستند شرعی دارد، آیا این عمل از سوی علما و بزرگان دینی انجام می‌شده یا نه؟ گونه‌شناسی افرادی که به داخل چاه، عریضه می‌اندازند، چگونه است؟ آیا می‌توان مخالفان عریضه‌انداختن داخل چاه جمکران را به گونه‌های متفاوت فکری تقسیم کرد یا همه از یک نوع هستند؟ برخی از نتایج تحقیق عبارتند از: چاه هیچ‌گونه جنبه تقدسی ندارد و تنها برای انداختن عریضه حفر شده است. عریضه‌نویسی در روایات مستند شرعی دارد و علما و بزرگان دینی نیز این عمل را انجام می‌دادند. همچنین موافقان و مخالفان نیز از یک طیف نیستند.

کلیدواژه‌ها: چاه جمکران، چاه عریضه، عریضه‌نویسی، امام زمان (عجل الله تعالی

فرجه الشریف)، مسجد مقدس جمکران.

مقدمه

ورود اسلام به ایران و روبروشدن ایرانیان با محتوای غنی آن، باعث بالا رفتن فرهنگ و معرفت دینی مردم شد و آنها را با مفاهیمی مثل توکل، توسل، ارتباط با خدا از طریق ائمه علیهم‌السلام آشنا کرد. از سوی دیگر ورود مباحث جامعه‌شناختی (Sociological) و خصوصاً انسان‌شناختی (Anthropological) به فضای علمی کشور ما را با انبوهی از موضوعات و مسائل بکر و دست‌نخورده در این حوزه روبرو کرده است. در این میان تلاقی مباحث اسلامی - انسان‌شناختی از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است که هنوز مورد بررسی و پژوهش علمی قرار نگرفته است. شاید یکی از دلایل آن تقدّس و محدودیت ورود به موضوعات و مسائل مربوط به مذهب، برای پژوهشگران این عرصه باشد. یکی از این موضوعات مورد اشاره «پدیده چاه عریضه در مسجد جمکران» است که در این مقاله سعی داریم این پدیده را مورد مطالعه انسان‌شناختی قرار دهیم. از آنجا که پژوهش‌های انسان‌شناختی عمدتاً با روش‌های کیفی صورت می‌گیرد، این پژوهش نیز در زمره پژوهش‌های کیفی طبقه‌بندی می‌شود. در این گونه پژوهش‌ها بر خلاف پژوهش‌های جامعه‌شناختی و تبیینی، قبل از شروع تحقیق درباره مسئله، فرضیه‌ای ارائه نمی‌گردد؛ بلکه در طی فرایند پژوهش، فرضیه‌ها ایجاد و ابطال می‌گردد تا محقق به فرضیه نهایی برسد (روح الامینی، ۱۳۷۵، ص ۹۱)؛ و همچنین سؤال‌های تحقیق هستند که راهنمای محقق در تحقیق بوده، بخش‌های تحقیق را مشخص می‌کنند.

اصولاً پدیده‌های انسانی ابعاد مختلف دارند که به تعبیر مارسل موس برای اشراف به پدیده‌های انسانی باید آن را «پدیده اجتماعی تام» در نظر گرفت که دارای سطوح مختلف عینی و ذهنی است (موس، ۱۳۸۰، ص ۲۸). سطوح عینی، با پژوهش‌های تجربی (Expremental) قابل وصول است؛ اما سطوح ذهنی به پژوهش‌های پدیدارشناختی نیاز دارد که از طریق تکنیک‌های کیفی همچون مصاحبه همدلانه،

مشاهده مشارکتی و بررسی اسناد قابل دسترسی است. بدین ترتیب در این پژوهش برای بررسی موضوع و رسیدن به پاسخ سؤالات از تکنیک‌ها و روش‌های متعددی استفاده شده است.

اما سؤالاتی که درباره چاه عریضه در مسجد جمکران برای پژوهشگر مطرح بوده عبارتند از:

۱. آیا چاهی که در کنار مسجد جمکران قرار دارد و به چاه عریضه معروف است، به امر امام زمان حفر شده و به نوعی مقدس محسوب می‌شود یا تفاوتی با چاه‌های دیگر ندارد؟

۲. آیا انداختن عریضه به داخل چاه جمکران (صرف نظر از مقدس بودن یا نبودن چاه) یک عمل خرافی محسوب می‌شود یا مستند شرعی دارد؟ و اصولاً آیا عریضه انداختن منحصر به این چاه است یا در چاه‌ها و مکان‌های دیگر هم انداخته می‌شود؟

۳. در صورتی که این عمل خرافی محسوب می‌شود، چرا علما و مراجع به طور عام و تولیت مسجد به طور خاص در مقابل آن موضع‌گیری نمی‌کنند؟

۴. در صورتی که عریضه انداختن داخل چاه مستند شرعی دارد، آیا علما و مراجع و بزرگان دینی چه در گذشته و چه در حال این عمل را انجام می‌داده‌اند یا خیر؟

۵. ذهنیت توده مردم به طور عام و افرادی که عریضه داخل چاه می‌اندازند، به طور خاص نسبت به چاه عریضه و انداختن عریضه داخل چاه چگونه است و به تعبیر پدیدارشناسانه آیا می‌توان مثالواره یا تیپ ایدئالی را برای آنها در رابطه با این موضوع در نظر گرفت؟

۶. چه نسبتی میان چاه عریضه و مسجد جمکران وجود دارد، آیا همچنان‌که بعضی گفته‌اند، منشأ ساخته شدن خود مسجد یک خواب بوده، چه برسد به چاه عریضه؛ یا نه هر دو از اصالت دینی برخوردارند و یا...؟

۷. گونه‌شناسی افرادی که به داخل چاه عریضه می‌اندازند، چگونه است؟ آیا تیپ‌های خاصی سراغ چاه می‌روند یا همه نوع تیپی از قشرهای مختلف اقدام به انداختن عریضه به داخل چاه می‌کنند؟

۸. چرا افرادی که به داخل چاه عریضه می‌اندازند، حاجات خود را در دعا، نماز و... مستقیماً با خدا یا ائمه مطرح نمی‌کنند؟

۹. آیا می‌توان مخالفان عریضه‌انداختن داخل چاه جمکران را به گونه‌های متفاوت فکری تقسیم کرد یا همه از یک نوع هستند؟

برای یافتن پاسخ سؤال‌های مذکور، سعی کردیم با ذهنیت چندفرهنگی (Multicultural) وارد میدان شویم؛ زیرا هدف و خواسته نگرش چندفرهنگی و اصالت تعدد فرهنگ‌ها این است که تلاش کنیم دیگران را از منظر خودشان، و نه از منظر خودمان، درک کنیم. یکی از ویژگی‌های ممتاز و شاخص حساسیت چندفرهنگی‌داشتن، این آگاهی است که دیگران کارهایی را متفاوت از خود ما و افراد عضو گروه ما انجام می‌دهند. در نتیجه یکی از قواعد نخستین اصالت تعدد فرهنگ‌ها این است که به هنگام رویارویی با رفتار دیگران، پیش‌فرضتان این نباشد که معنای این رفتار همانی است که اگر خود شما این رفتار را می‌کردید، همان معنا را داشت. بنابراین پرسش از معنا در بطن ذهنیت چندفرهنگی نهفته است (فی، ۱۳۸۶، صص ۲۰۰ و ۲۴۱)؛ همچنین با استفاده از همدلی (Empathy) با کنشگران (مفهوم همدلی را لرنر وارد حوزه جامعه‌شناسی توسعه کرد) و درک کامل احساس آنها و حمایتگری (Supportiveness)، یعنی تلقین این مطلب که ما هم در سطح آنها قرار داریم و عدم جزمیت در سخن و تواضع و... - که از شاخصه‌های حمایت‌گری است - سعی کردیم خود را جای آنها تصور کرده، فضایی ایجاد کنیم تا کنشگر باورها و تهنشست‌های ذهنی خود را بیان کند (ر.ک: ازکیا، ۱۳۸۰، ص ۱۰۸)؛ از این رو بدون داشتن پیش‌فرض و اینکه ممکن است باورهای متفاوتی درباره چاه عریضه و عریضه‌نویسی وجود داشته

باشد، طی چهار نوبت در تاریخ‌های ۱۳۹۰/۱/۲۳، ۱۳۹۰/۲/۱۶، ۱۳۹۰/۳/۳۱ و ۱۳۹۰/۴/۲۶ (روز نیمه شعبان) برای مشاهده موقعیت چاه و رفتار کنشگران به جمکران رفتیم. سعی شد تاریخ‌ها در زمان‌های مختلفی انتخاب شوند تا ویژگی خاصی نتایج تحقیق را تحت الشعاع قرار ندهد. نقطه ثقل روش ما استفاده از مصاحبه‌های نیمه‌ساخت‌یافته بود؛ یعنی محور سؤالات مشخص بود، اما لحن سؤالات و تعداد آنها بر مبنای اطلاعات و سایر متغیرهای موجود در مصاحبه‌شونده، تغییر پیدا می‌کرد. تلاش شد مصاحبه‌شوندگان از گونه‌های مختلفی انتخاب شوند تا نمونه آیینی‌ای از کل افراد باشد، و تا حدودی موفق بودیم و نمونه‌ها شامل افرادی با این ویژگی‌ها بودند: پیر، جوان، میانسال، کارمند، بازاری و روحانی، که از شهرها و قومیت‌های ساکن در ایران و ملیت‌های مختلف شیعی از جمله افغانی، هندی، پاکستانی، لبنانی و حتی فردی که درویش‌مسلك بود و...

علاوه بر مصاحبه، از مشاهده، بررسی اسناد و مدارک و در نهایت تحلیل و معناکاوی رفتار کنشگران استفاده شد؛ در ضمن مصاحبه‌ها ضبط شد تا هم بعد از بازگشت از محل مورد مطالعه قرار گیرد و هم به عنوان سند نزد محقق باقی بماند و همچنین عکس‌هایی از محوطه چاه و رفتار کنشگران قبل، بعد و حین عریضه‌نویسی کنار چاه گرفته شد.

در این پژوهش، برای یافتن پاسخ سؤالات مبنا این بود که رفتار کنشگران را در دو سطح می‌توان معناکاوی کرد: سطح آشکار که محقق به صورت توصیفی آنچه را آنان به زبان می‌آورند، ثبت و ضبط می‌کند و در مقاله از آنها استفاده می‌کند و سطح نهان که محقق بر حسب توان علمی با رویکرد پدیدارشناسانه به معناکاوی رفتارهای آنها می‌پردازد تا از پس آن به لایه‌های زیرین باورها و عقاید آنها حول موضوع مورد نظر برسد (برای آشنایی با نمونه‌ای از این نوع پژوهش‌ها ر.ک: خان‌محمدی، ۱۳۸۵، صص ۷۱-۹۰/ ۹۰، همو، ۱۳۸۸، صص ۵۵-۹۲).

گزارش توصیفی از پدیده چاه جمکران

مسجد مقدس جمکران در شرق قم و در کیلومتر شش جاده قدیم قم - کاشان قرار دارد^۱ که مجاور شهر قم محسوب می‌شود و همواره، خصوصاً در شب‌های سه‌شنبه و شب و روز نیمه شعبان که سالروز میلاد امام زمان (عجل‌الله تعالی فرجه‌الشریف) است، پذیرای زائرانی از نقاط مختلف ایران و جهان می‌باشد. تاریخ ساخت بنای مسجد برای اولین بار به سال ۳۷۳ ق برمی‌گردد (در بخش اسناد به تفصیل بیان خواهد شد). بنای مسجد از آن تاریخ تا کنون بارها مرمت، بازسازی و تجدید بنا شده، توسعه یافته است. در حال حاضر مساحت آن نزدیک به چهل هکتار است. مساحت محوطه و صحن آن ۵/۵ هکتار و ساختمان اصلی توسعه یافته آن تقریباً ۱۱۰۰ متر مربع زیربنا دارد که مسجد مقام نامیده می‌شود. مسجد مقام ساختمانی هشت ضلعی دارد. در کنار آن مسجد، مسجد دیگری است که به مرمر معروف است که با انواع کاشی کاری، سنگ کاری، آجر کاری، مقرنس کاری و گچ‌بری تزیین یافته که ترکیبی بسیار بدیع، دیدنی و زیبا از هنر معماری اسلامی را نشان می‌دهد. در محوطه مسجد چهار باب حسینی، سه باب آشپزخانه و سفره‌خانه امام زمان (عجل‌الله تعالی فرجه‌الشریف) و اماکن متعدد بهداشتی و رفاهی دیگر وجود دارد. مسجد دارای آداب و نماز مخصوص است که زائران هنگام ورود به مسجد انجام می‌دهند (خامه‌یار، ۱۳۸۴، ص ۲۱۸). در قسمت جنوبی ساختمان اصلی مسجد که زائران برای نماز به آن مسجد وارد می‌شوند و حدوداً پشت دیوار محراب مسجد، چاهی وجود دارد که به چاه عریضه معروف است. مساحت اطراف چاه که به وسیله نرده محصور شده است، حدود ۳۰ متر مربع است. اطراف چاه معمولاً و به تناسب زمان‌های مختلف افرادی برای انداختن عریضه به داخل چاه، حضور دارند که تعداد مردم در اعیاد و

۱. البته ما در این تحقیق برای آنکه فاصله جمکران تا شهر قم را از مکان مشخصی بیان کنیم، مبدأ را حرم مطهر حضرت معصومه علیها السلام قرار دادیم که کیلومتر ماشین، از حرم تا مسجد جمکران را ۸ کیلومتر نشان می‌داد.

مناسبت‌ها بیشتر می‌شود؛ اما یک نکته واضح است که تعداد افرادی که برای انداختن عریضه در محوطه چاه حاضر می‌شوند، نسبت به افرادی که داخل مسجد هستند و به نماز و عبادت مشغولند، بسیار کمتر است و این شاهد خوبی است بر اینکه در نظر توده مردم مسجد اصالت دارد و مردم عمدتاً برای خواندن نماز مسجد جمکران، به اینجا می‌آیند و نسبت بسیار کمتری از افرادی که به جمکران می‌آیند، سری به چاه می‌زنند. افرادی که به محوطه چاه می‌آیند، در ابتدا دنبال تابلو یا بنر یا هر چیز دیگری هستند که اطلاعاتی در مورد چاه یا احیاناً مناسک ویژه چاه در ارتباط با عریضه‌نویسی به دست آورند؛ از این‌رو نزدیک چاه می‌روند تا در دیوارهای اطراف چاه تابلویی در این رابطه پیدا کنند. در دیوار نزدیک به چاه تابلویی نصب شده که در آن درباره تاریخچه مسجد جمکران و واقعه‌ای که منجر به ساخت مسجد شد و همچنین دستور خواندن نماز مخصوص مسجد جمکران مطالبی ذکر شده است؛ اما در مورد تاریخچه چاه و یا عریضه‌نویسی و مطالبی از این دست، چیزی به چشم نمی‌خورد؛ از این‌رو افراد بعد از اینکه اطلاعاتی در زمینه چاه به دست نیاوردند، به مردم دیگر که مشغول عریضه‌نویسی هستند یا عریضه خود را داخل چاه می‌اندازند، رجوع می‌کنند و از آنها درباره چاه می‌پرسند. البته افرادی که بیش از یک‌بار به آنجا آمده‌اند، یکسره به گوشه‌ای از محوطه چاه می‌روند و مشغول عریضه‌نویسی می‌شوند. بعضی از افراد نیز عریضه‌های خود را از قبل نوشته‌اند و مستقیم سر چاه می‌روند و عریضه خود را داخل چاه می‌اندازند. افراد معمولاً در هنگام عریضه‌نویسی سعی می‌کنند به دور از چشم دیگران باشند و به نوعی این کار را داخل در حوزه خصوصی خود می‌دانند؛ یعنی هنگام نوشتن عریضه نمی‌گذاشتند دیگران به آنها نزدیک شوند؛ هر چند افرادی که سواد نوشتن ندارند، دنبال کسی می‌گردند تا برایشان عریضه بنویسد که در این تحقیق خود ما به چند نمونه از این نوع افراد برخوردیم و این سبب شد با مشکلات و نیازهای مردم بیشتر آشنا شویم (عکس‌های عریضه‌نویسی نزد نویسنده موجود است).

تیپولوژی افرادی که برای عریضه‌نویسی می‌آیند، مختلف و متنوع است. بعضی بی‌سواد، بعضی متشخص، بعضی با ظاهر یک فرد روستایی، بعضی در هیئت یک فرد شهری و امروزی و با کت و شلوار، بعضی با سیبیل‌های بلند که احتمالاً حاکی از مرام و مذهب خاص آنها بود، مثلاً یکی از این نوع افراد درویش و صوفی بود که با او مصاحبه‌ای هم انجام دادیم و عقاید و اعتقادات خاصی در مورد مسجد و چاه داشت. بعضی حتی از دیگر کشورها آمده بودند؛ برای مثال از شیعیان مدینه، هند، پاکستان، افغانستان، لبنان و... افرادی دیده شدند که با آنها هم مصاحبه‌هایی صورت گرفت (فایل صوتی مصاحبه‌ها موجود است). بعضی عریضه‌نویسی را با یک حال و توجه ویژه‌ای انجام می‌دادند و حتی هنگام نوشتن عریضه گریه می‌کردند و به قول معروف در حال و هوای خاصی بودند. گویی یقین داشتند حاجاتشان در اثر نوشتن عریضه و مطرح کردن آن با امام زمان (عجل‌الله تعالی فرجه‌الشریف) برآورده خواهد شد و حتی در زمان‌های خاصی از سال، به این مکان می‌آمدند (همچنان‌که در مصاحبه‌های انجام‌شده، فردی از مشهد در چند سال متوالی بعد از تعطیلات عید به این مکان می‌آمد). البته بعضی هم از روی کنجکاوی و تنها برای نگاه کردن به این مکان آمده بودند و حتی در دل شاید اعتقادی به عریضه‌نویسی نداشتند و این کار را به نوعی خرافه می‌دانستند (مواردی از این دست هم دیده شد؛ اما یک نکته در مورد افرادی که به محوطه چاه می‌آمدند و داخل چاه، عریضه می‌انداختند، مشترک بود و آن اینکه همه به وجود امام زمان (عجل‌الله تعالی فرجه‌الشریف) باور داشتند و ایشان را ناظر بر اعمال انسان‌ها می‌دانستند و به امید اینکه حاجاتشان برآورده شود، به داخل چاه، عریضه می‌انداختند؛ هرچند میزان اعتقادات آنها متفاوت بود. گفتنی است تیپ‌های فکری دیگری که متفاوت از افرادی هستند که به کنار چاه می‌آیند نیز وجود دارند که در بخش چاه جمکران در فضای سایبری به آنها اشاره می‌کنیم.

همچنان که ذکر شد، چاه عریضه در قسمت جنوبی مسجد اصلی وجود دارد (در فاصله حدوداً ۲۰ متری از محوطه چاه، ماکت مسجد جمکران و قسمت‌های مختلف آن وجود دارد که موقعیت چاه عریضه کاملاً مشخص است و عکس آن ثبت گردیده و موجود است). دهانه چاه که یک مربع به ضلع ۵۰ سانتی متر است، با میله‌های آهنی پوشیده شده است و تنها فضایی که بتوان یک کاغذ را از میان میله‌ها به داخل چاه انداخت، وجود دارد. اطراف چاه به مساحت یک اتاق ۳ در ۴ مسقف شده و دهانه چاه در وسط این اتاق قرار دارد. مردم هنگام انداختن عریضه به داخل چاه سعی می‌کنند داخل چاه را ببینند، اما به دلیل نبودن نور و کوچک بودن دهانه چاه چیزی پیدا نیست. در قسمت ورودی محوطه چاه، اتفاقی وجود دارد که خادمان مسجد در کنار و داخل آن هستند و به سؤالات مردم پاسخ می‌دهند. ضمناً برگه‌هایی با عنوان «عریضه» که در آن دعای مخصوص عریضه به امام زمان ذکر شده و قسمتی را برای نوشتن حاجات خالی گذاشته‌اند، به مردم می‌فروشند. قیمت این برگه‌ها از ۲۰ تومان در سال‌های قبل تا ۵۰ تومان در زمان حاضر (۱۳۹۰) افزایش پیدا کرده است. گویا تورم به اینجا هم سرایت کرده است! بعضی از افراد فروختن کاغذهای عریضه را نوعی «دکان‌بازی» می‌دانند و به نوعی غر می‌زنند. البته برای نوشتن عریضه لازم نیست حتماً از کاغذهایی که با عنوان «کاغذ عریضه» در ورودی محوطه چاه به فروش می‌رسد، تهیه کرد، بلکه همچنان که ذکر شد، بعضی از افراد عریضه‌های خود را از قبل و در کاغذهای معمولی نوشته بودند و از قسمت ورودی کاغذی نمی‌خریدند. در مجاور محوطه چاه عریضه که مخصوص آقایان است، محوطه بزرگ‌تری به چشم می‌خورد که مخصوص خانم‌هاست و چاه جداگانه‌ای برای انداختن عریضه برای آنها تعبیه شده است. معمولاً تعداد خانم‌هایی که اطراف چاه هستند، بیشتر از آقایان است. در بیرون محوطه چاه سمت چپ چندین بنر نصب شده است که روی یکی از آنها دیدگاه چند تن از مراجع درباره قداست مسجد

جمکران آورده شده است، ولی راجع به چاه نظری از مراجع ذکر نشده است. روی بئر دیگر در مورد عریضه‌نویسی، دعا و چاه مطالبی ذکر شده است؛ از جمله آمده است: این چاه هیچ قداستی ندارد و یک چاه معمولی است و با چاه‌های دیگر تفاوتی نمی‌کند و... داخل چاه آب وجود ندارد و به گفته حجت‌الاسلام مرتضی وافی دبیر شورای عالی فرهنگی و برنامه‌ریزی مسجد جمکران هر دو تا سه ماه، ورود به چاه صورت می‌گیرد و نامه‌ها بیرون آورده می‌شود (www.fardanews.com).

جمکران و چاه عریضه در فضای سایبری

در فضای اینترنت با نگاه‌های متفاوت و متضادی نسبت به جمکران و چاه عریضه رویارو هستیم که با نگاه مردمی که در طول سال برای خواندن نماز و راز و نیاز با امام زمان (عجل‌الله تعالی فرجه‌الشریف) به جمکران می‌آیند، از یک سنخ نیست. برای آشنایی با این نوع نگاه‌ها که در فضای مجازی و رسانه‌های جمعی مطرح شده است، چند نمونه از آنها را بیان می‌کنیم.

یکی از این نمونه‌ها، سخنرانی عبدالکریم سروش در سوم مرداد ۱۳۸۴ (۲۵ جولای ۲۰۰۵) در دانشگاه سوربن پاریس و در جمع دانشجویان است که بازتاب‌های آن در رسانه‌های جمعی، جمکران و چاه عریضه را به صدر اخبار رسانه‌ها برد. سروش در این سخنرانی، روحانیت را عوام و عوام‌زده خواند و پس از شرح کوتاه تجربه جمهوری اسلامی در تأسیس یک دولت شیعی بر پایه فقه شیعه و اعتقاد به جانشینی مرجع تقلید برای امام معصوم علیه السلام با اشاره به دو عقیده مهم شیعه، «ولایت» و «مهدویت»، تلویحاً این دو امر را مانع نوعی نگاه عملگرا و سکولار به دولت و دو مانع مهم در راه تحقق دموکراسی در جامعه ایرانی دانسته است. سروش در بخشی از سخنرانی‌اش به جمکران و چاه عریضه نیز اشاره می‌کند و بنای مسجد جمکران را بر پایه یک خواب می‌داند:

... الان در نزدیکی شهر قم روستایی است به نام جمکران که بر اساس یک خوابی که کسی دیده و امام زمان گفته که من در آنجا گاهی حضور دارم، مسجدی بنا شده است. این مسجد سال‌هاست که محل زیارت شیعیان است. پس از انقلاب توجه بی‌سابقه‌ای به آن مسجد شد؛ تا حدی که خود قم تحت‌الشعاع این مسجد قرار گرفته است. چاهی در این مسجد هست که مردم نامه‌ها و عریضه‌های خودشان را برای آنکه به‌دست امام زمان برسد، در آن چاه می‌اندازند؛ البته وقتی می‌گویم عوام شیعه، علمای شیعه را هم جزو همین عوام می‌شمارم، زیرا اینها هم پیروی عوام می‌کنند و هم عوام این کارها را از ایشان یاد می‌گیرند. شما فکر نکنید هرکسی معمم است و روحانی است، جزء خواص هست، نه اینطور نیست. اینها جزو عوام هستند؛ منتها عوامی که گاهی امر بر خودش مشتبه می‌شود و گمان می‌کند عوام نیست و در جهل مرکب است. مرحوم مطهری می‌گفت روحانیت ما عوامزده است. بنده معتقدم اینطور نیست. روحانیت ما عوامزده نیست، عوام است. عوامزده یک لغت محترمی است؛ یعنی کسی که خودش عوام نیست، ولی گرفتار عوام است؛ در حالی‌که عوام گرفتار اینها هستند...»

(www.aftabnews.ir ۱۳۸۴/۵/۱۶)

خبر دیگری که در اواسط سال ۱۳۸۴ در رسانه‌ها بازتاب پیدا کرد، این بود که وزیر فرهنگ و ارشاد اسلامی به نمایندگی از طرف دولت میثاق‌نامه هیئت وزیران را به چاه جمکران انداخت. هرچند این خبر بعداً تکذیب شد (نگارنده خود به صورت حضوری در مورد صحت این خبر از آقای دکتر داوودی معاون اول رئیس‌جمهور در دولت نهم و همچنین حجت‌السلام دکتر ناصر سقایی‌ریا معاون رئیس‌جمهور در امور روحانیون سؤال کردم که هر دو نفر در مورد این خبر اظهار بی‌اطلاعی کردند)؛ با وجود این، این خبر و اخباری از این دست در مورد رابطه رئیس‌جمهور با امام زمان و مسجد جمکران سبب شد افراد به اصطلاح روشنفکر به اظهار نظر در مورد جمکران بپردازند و عریضه‌نویسی و انداختن نامه به داخل چاه جمکران را عملی خرافی و متحجرانه بنامند و در مواردی حتی اصل بنای مسجد جمکران را ناشی از

یک خواب قلمداد کنند (همچنان که در سخنرانی سروش در پاریس مطرح شد)؛ از جمله این موارد می‌توان به اظهار نظر بهزاد نبوی عضو سازمان مجاهدین انقلاب اسلامی اشاره کرد که گفت: «بحث نامه انداختن در چاه جمکران از مصادیق سازمان‌یافته تحجر است». او همچنین گفت: «در دوره امام (ره) هرگز بحث مسجد جمکران به شکل کنونی، جرئت طرح پیدا نمی‌کرد، اما امروز بحث چاه جمکران و نامه انداختن در آن هم مطرح می‌شود که از مصادیق سازمان‌یافته تحجر از سوی اقتدارگرایان است» (سه‌شنبه ۱۰ آبان ۱۳۸۴، خبرگزاری ایلنا).

محسن کدیور نیز در گفت‌وگویی با BBC، رفتن به مسجد جمکران را خرافه خواند و افزود: «مسئله دامن‌زدن به برخی از خرافات و برداشت‌های عوامانه از بعضی مقدسات دینی که در جامعه رشد بیشتری پیدا کرده، فی‌الواقع پایین‌بودن سطح فرهنگ عمومی را نشان می‌دهد». کدیور در پایان این گفت‌وگو افزود: «دولت جدید به دلیل فقدان مشروعیت یا کمبود مشروعیت، مجبور است از برخی اعتقادات دینی یا باورهای عمومی استفاده ابزاری کند» (۱۳۸۴/۸/۱۵، خبرگزاری BBC).

محمدعلی ایازی نیز در گفت‌وگو با رادیو BBC گفت: «تا پیش از انقلاب، مسجد جمکران به این گستردگی نبود». عضو مجمع مدرسین و محققین حوزه علمیه قم، در این مصاحبه اظهار داشت: «مسئله تاریخ جمکران در منابع روایی و حدیثی ما هیچ وجود ندارد و شیخ احمد کافی آن را به این سطح گسترده کرد. در واقع سیاست، اقتضایش این است که به مسائل ظاهری دین بیشتر بها بدهد که قهراً آن موقع خیلی چیزها توسعه پیدا می‌کند». وی در مورد مسجد جمکران گفت: «به لحاظ کلی وجود این مسجد مشکلی ندارد. محل تجمعی است و مردم آن جا می‌روند تا نماز بخوانند و دعا کنند و مانند هر مسجد دیگری آن جا می‌تواند جای خوبی باشد، ولی جهت‌دادن به یک نوع مفهومی از مسئله جمکران، سرمایه‌گذاری کردن و تغافل کردن از مسائل جدی دین، این خودش یک نوع انحراف فکری و دینی می‌تواند تلقی شود» (سه‌شنبه ۱۷ آبان ۱۳۸۴، BBC).

دیدگاه شبکه خبری CBN در این زمینه

خبر آنلاین، به نقل از سایت مشرق در گزارشی نگاه شبکه خبری مسیحیان (CBN) را اینگونه بازگو می‌کند: این شبکه در برنامه کلوب ۷۰۰ در خصوص شرایط ظهور امام زمان (عجل‌الله تعالی فرجه‌الشریف) در ادعایی مضحک می‌افزاید: «ظهور زمانی اتفاق می‌افتد که مطابق با اعتقاد شیعیان تمامی یهودیان و مسیحیان نابود شوند و در این صورت وی از چاه مسجد جمکران ظهور می‌کند!» شبکه CBN همچنین در ادامه گزارش خود ادعا می‌کند: «می‌توان ریشه اعتقادات مهدویت و آخرالزمانی احمدی نژاد را در مسجدی در روستای کوچکی به نام جمکران یافت. در پشت این مسجد چاهی است که به عقیده احمدی نژاد و میلیون‌ها مسلمان شیعه، روزی امام دوازدهم مهدی از آنجا ظهور می‌کند! هزاران مسلمان هر شب به دیدن این چاه مقدس می‌روند. دریاچه این چاه با یک صندوق سبز آهنی پوشیده شده است تا مردم نتوانند خود را در آن بیندازند».

البته برای کسانی که حداقل اطلاعاتی در مورد موعودگرایی در نگاه تشیع دارند، مسلم است که شیعیان هیچ‌گاه به چاه جمکران به عنوان محل ظهور امام مهدی (عجل‌الله تعالی فرجه‌الشریف) اعتقاد ندارند. CBN در ادامه سعی می‌کند اعتقادات شیعیان را خرافی جلوه دهد و مدعی می‌شود: «بیشتر بازدیدکنندگان وقت خود را صرف دعا و بوسیدن این صندوق آهنی می‌کنند. برخی دیگر، درخواست‌های خود را بر روی تکه‌های کاغذ نوشته و آنها را برای مهدی به درون چاه می‌اندازند. بسیاری معتقدند که در واقع مهدی درخواست‌های آنها را می‌خواند». در پایان این گزارش به سخنان ژوئیل روزنبرگ مؤلف کتاب «امام دوازدهم» اشاره شده، از قول وی ادعا می‌شود: «به عقیده احمدی نژاد، آخرالزمان نزدیک بوده و مسیحای اسلام دارد می‌آید و راه شتاب‌بخشیدن به ظهور امام دوازدهم و حکومت بر زمین، نابودسازی شهروندان یهودی و مسیحی است! و این چیزی است که احمدی نژاد را بسیار خطرناک

می‌سازد؛ چراکه او و حکومتش در حال دستیابی به سلاح‌های اتمی هستند که آنها را قادر می‌سازد بتوانند کل جوامع یهودی و مسیحی را نابود سازند».

این رویکرد شیعه‌هراسانه این شبکه باعث شد برخی از بینندگان این گزارش در ارائه نظرهایی برای این خبر، حس تنفر خود را از اسلام و شیعه بیان کنند (www.khabaronline.ir ۱۳۹۰/۱/۲۸).

مورد دیگر که شاید بهتر باشد در زمره منتقدان چاه عریضه مطرح شود، نه مغرضان، انتقاداتی است که آقای رسول جعفریان - تاریخ‌پژوه معاصر - به پدیده چاه عریضه جمکران در تاریخ ۸۹/۲/۱ در وبلاگشان مطرح کردند. گفتنی است این انتقادات بعد از صحبت‌های تولیت مسجد جمکران در تاریخ ۸۹/۱/۳۰ درباره موجه بودن عریضه‌انداختن داخل چاه مطرح شد (در ادامه مقاله، صحبت‌های تولیت مسجد جمکران را با عنوان موضع مسئولان مسجد جمکران در مورد چاه عریضه آورده‌ایم). از آنجا که همه مطالب ایشان و پاسخ آقای کریم مظفری - که خود را طلبه‌ای از حوزه معرفی کرده‌اند - به آقای جعفریان (۱۳۸۹/۲/۲۳) (www.khabaronline.ir) و پاسخ مجدد آقای جعفریان به ایشان در این مقاله نمی‌گنجد، به خلاصه‌ای از مباحث بسنده می‌کنیم؛ ولی نشانی برای دیدن اصل مطالب ارائه شده است. آقای جعفریان معتقد است: به صرف وجود کلیاتی در زمینه عریضه‌نویسی و وجود چند روایت در این زمینه نباید به پدیده چاه جمکران دامن زد و آن را به عنوان یک روش برای توسل مطرح کرد؛ مخصوصاً که تبعات منفی ایجاد کند: «... روایت درباره بسیاری از مسائل هست، اما آنچه به طور رسمی به عنوان یک امر دینی و شرعی پذیرفته می‌شود، امر دیگری است. این امور نیاز به تأمل مراجع دینی و اظهار نظر آنها دارد و به فرض اینکه این روش‌ها درست است، آیا هر حلالی را می‌توان به صورت فراگیر و عمومی مطرح کرد؟ اگر واقعاً حفظ آبروی

شیعه در رهاکردن برخی از این روش‌ها باشد، آیا در این صورت نباید دست از این اقدامات برداشت و از رواج علنی آنها جلوگیری کرد؟...» و در انتهای مطلب‌شان می‌گویند: «در نهایت ما تسلیم رأی عالمان و مراجع هستیم» (ر.ک: وبلاگ رسول جعفریان، ۱۳۸۹/۲/۱).

بعد از انتشار صحبت‌های تولیت مسجد درباره چاه عریضه و نقدهای آقای رسول جعفریان، افرادی که این مطالب را خوانده بودند، در ادامه مطلب اظهار نظرهای متفاوت و بعضاً ساختارشکنانه‌ای مطرح کردند که برای آشنایی با فضای فکری این طیف، بخشی از آنها را در ادامه می‌آوریم:

– در برخی موارد اصل توسل به اولیای خدا و مسئله شفاعت را زیر سؤال برده و توصیه کرده‌اند که نباید فریب این بدعت‌ها را خورد؛ عریضه نویسی به هر شکلی که باشد، بدعتی است که توهم طلاب آن را ساخته است!

– دیگری به آیه شریفه‌ای از قرآن که می‌فرماید: «وَلَا تَدْعُوا مَعَ اللَّهِ أَحَدًا» اشاره نموده، می‌گوید: مستقیماً با خداوند وارد معامله شوید و لازم نیست به شفاعت متوسل گردید و... .

– اینها خرافات و مردود است. خود مسجد جمکران جعلی و تقلبی و بر طبق یک خواب ساخته شده و باید ویران شود؛ زیرا شرک است. برخی اظهار داشته‌اند: کم‌کم به جایی می‌رسیم که عملاً ثابت گردد وهم و خرافه و بستن آویزه‌های فراوان به دین اسلام از جانب شیعیان بوده است. ظاهر فریبی بس است، دست بردارید.

– چند نفر از بازدیدکنندگان از روی استهزاء نوشته‌اند: خداوند در قرآن می‌فرماید: «ادعونی استجب لکم...» خداوند نفرموده است: نامه بنویسید، مراحل اداری را طی کنید تا استجابت کنم شما را! امیدوارم علمای سنی ما شیعیان را به افراطی‌گری ببخشایند (۸۹/۶/۶ mashreghnews.ir).

البته این نوع اظهار نظرها تنها به سبب مطالب آقای جعفریان نبود، بلکه در طول یکی دو سال قبل از آن هم به مناسبت انتشار اخباری دربارهٔ چاه جمکران خصوصاً خبرهایی مربوط به حضور نماینده دولت در سر چاه و حتی خود رئیس جمهور در رسانه‌ها مطرح می‌شد. باز برای نمونه:

- نوشتن نامه به چاه در دین هیچ جایی ندارد. این موضوع دامن‌زدن به خرافه است و کار طرفداران امریکایی و طالبانی.

- دیگری در جواب گفته: تو چه کاره دین هستی که نظر می‌دهی فلان چیز در دین جای دارد یا ندارد؟! وقتی کتاب شریف مفاتیح‌الجنان و علما این مسئله را قبول دارند!

- لطفاً اشاعه خرافات نفرمایید. چرا نظر مراجع عظام منعکس نمی‌شود؟

- این نامه‌ها کار تلقین را انجام می‌دهند و افراد را که از نظر روحی و اعتماد به نفس ضعیف هستند، به باورهای ماورایی معتقد می‌کند.

- من مسلمان شیعه هستم. فقط یکبار جمکران رفتم؛ آن هم پشیمان شدم. جمکران حداکثر یک مسجد است، مانند دیگر مساجد. قبور امامزادگان بزرگ در تهران داریم که زیارت آنان اولی‌تر است تا رفتن به مسجدی در بیابان‌های اطراف قم. با این اوصاف چاه آن هم که دیگر تکلیفش معلوم است.

- بابا دست از سر این ملت صاف و ساده بردارید. آنها از روی ایمان نیست که به چاه متوسل می‌شوند، بلکه از روی حس بی‌کسی و ناامیدی است (۸۹/۲/۲۶).
(www.jamkaran.blogfa.com)

البته مطالب بسیار توهین‌آمیزی هم دربارهٔ امام زمان (عجل‌الله تعالی فرجه‌الشریف)، چاه، مسجد جمکران و... آمده بود که قلم از نوشتن آنها شرم دارد (ولی نزد نگارنده موجود است).

جمع‌بندی بخش توصیفی

شاید بتوان گفت تا سی سال پیش مسئله مسجد جمکران و به تبع آن چاه عریضه، به شکل امروزی چندان مطرح نبود؛ اما با ظهور رسانه‌ها و انتشار اخبار مربوط به مسجد جمکران در رسانه‌های جمعی و همچنین اضافه‌شدن بخش‌های فرهنگی و تولید و سایت رسمی مختص مسجد جمکران و...، مسجد جمکران بروز و ظهور دیگری پیدا کرد؛ به طوری که این مسجد که در سال‌های قبل اصلاً گنجایش جمعیت زیادی را نداشت و به گفته پیرمردها شاید اکثر مردم نام و نشانی آن را نمی‌دانستند، امروزه خصوصاً در شب و روز نیمه شعبان و با توسعه ساختمانی مسجد، جمعیت فراوانی را در خود جای می‌دهد و به تبع آن چاه عریضه به عنوان یکی از بخش‌های مسجد در ماکت مسجد در حیاط آن به چشم می‌خورد. در این میان شاید بتوان گفت طی سال‌های ۱۳۸۴ تا ۱۳۸۶ و با مطرح‌شدن اخبار و شایعاتی در مورد انداختن عریضه به داخل چاه از سوی نماینده دولت و حضور رئیس جمهور کنار چاه، نقطه عطفی را در مورد چاه عریضه جمکران شاهد بوده‌ایم و به دنبال آن و اظهار نظرهای مخالفان و منتقدان چاه، شاهد نوعی نگاه کاریکاتوری به پدیده چاه جمکران بوده‌ایم.

جمکران و چاه عریضه در اسناد

سندی که درباره پیدایش مسجد جمکران در منابع آمده، از این قرار است: شیخ حسن بن مثله جمکرانی، یکی از صلحا و سومین سفیر حسین بن روح نوبختی، یکی از نواب اربعه می‌گوید: من شب سه‌شنبه، ۱۷ ماه مبارک رمضان سال ۳۷۳ هجری قمری (البته در بعضی منابع این تاریخ ۳۹۳ ذکر شده است. برای اطلاع بیشتر در این باره رک: ناصر الشریعه، ۱۳۸۳، ص ۲۳۴-۲۳۹) در خانه خود خوابیده بودم که ناگاه جماعتی از مردم به در خانه من آمدند و مرا از خواب بیدار کردند و گفتند: برخیز و مولای

خود حضرت مهدی علیه‌السلام را اجابت کن که تو را طلب نموده است. آنها مرا به محلی که اکنون مسجد جمکران است، آوردند، چون نیک نگاه کردم، تختی دیدم که فرش نیکو بر آن تخت گسترده شده و جوانی سی‌ساله بر آن تخت، تکیه بر بالش کرده و پیرمردی هم نزد او نشسته است. آن پیر، حضرت خضر علیه‌السلام بود که مرا امر به نشستن نمود. حضرت مهدی علیه‌السلام مرا به نام خود خواند و فرمود: برو به حسن مسلم - که در این زمین کشاورزی می‌کند - بگو: این زمین شریفی است و حق تعالی آن را از زمین‌های دیگر برگزیده است، و دیگر نباید در آن کشاورزی کند. عرض کردم: یا سیدی و مولای! لازم است که من دلیل و نشانه‌ای داشته باشم و گرنه مردم حرف مرا قبول نمی‌کنند. آقا فرمود: تو برو و آن رسالت را انجام بده، ما نشانه‌هایی برای آن قرار می‌دهیم، و همچنین نزد سید ابوالحسن (یکی از علمای قم) برو و به او بگو: حسن مسلم را احضار کند و سود چندساله را که از زمین به دست آورده است، وصول کند و با آن پول در این زمین مسجدی بنا نماید. به مردم بگو: به این مکان رغبت کنند و آن را عزیز دارند و چهار رکعت نماز در آن گذارند.

چون به راه افتادم، چند قدمی هنوز نرفته بودم که دوباره مرا باز خواندند و فرمودند: بزی در گله جعفر کاشانی است، آن را خریداری کن و بدین مکان آور و آن را بکش و بین بیماران اتفاق کن. هر بیمار و مریضی که از گوشت آن بخورد، حق تعالی او را شفا دهد. حسن بن مثله جمکرانی می‌گوید: من به خانه بازگشتم و تمام شب را در اندیشه بودم، تا اینکه نماز صبح را خوانده و به سراغ علی المنذر رفتم و ماجرای شب گذشته را برای او نقل کردم و با او به همان مکان شب گذشته رفتیم، و در آنجا زنجیرهایی را دیدیم که طبق فرموده امام علیه‌السلام حدود بنای مسجد را نشان می‌داد. سپس به قم نزد سید ابوالحسن رضا رفتیم و چون به در خانه او رسیدیم، خادم او گفت: آیا تو از جمکران هستی؟ به او گفتم: بلی! خادم گفت: سید از

سحر در انتظار توست. آن گاه به درون خانه رفتیم و سید مرا گرامی داشت و گفت: ای حسن بن مثله من در خواب بودم که شخصی به من گفت: حسن بن مثله، از جمکران نزد تو می آید. هر چه او گوید، تصدیق کن و به قول او اعتماد نما، که سخن او سخن ماست و قول او را رد نکن. از هنگام بیدار شدن تا این ساعت، منتظر تو بودم. آن گاه من ماجرای شب گذشته را برای وی تعریف کردم. سید بلافاصله فرمود تا اسبها را زین نهادند و بیرون آوردند و سوار شدیم. چون به نزدیک روستای جمکران رسیدیم، گله جعفر کاشانی را دیدیم، آن بز از پس همه گوسفندان می آمد. چون به میان گله رفتیم، همین که بز مرا دید، به طرف من دوید. جعفر سوگند یاد کرد که این بز در گله من نبوده و تا کنون آن را ندیده بودم. به هر حال آن بز را به محل مسجد آورده و آن را ذبح کرده و هر بیماری که گوشت آن را تناول کرد، با عنایت خداوند تبارک و تعالی و حضرت بقیه الله ارواحنا فداه شفا یافت.

ابوالحسن رضا، حسن مسلم را احضار کرده و منافع زمین را از او گرفت و مسجد جمکران را بنا کرد و آن را با چوب پوشانید. سپس زنجیرها و میخها را با خود به قم برد و در خانه خود گذاشت. هر بیمار و دردمندی که خود را به آن زنجیرها می مالید، خدای تعالی او را شفای عاجل می فرمود. پس از فوت سید ابوالحسن، آن زنجیرها ناپدید شد و دیگر کسی آنها را ندید (طبرسی نوری، ۱۴۱۲ق، ص ۳۸۳-۳۸۵). و تا کنون مسجد مقدس جمکران، مأوای منتظران و محل راز و نیاز میلیون ها عاشق است و کرامات عدیده، مؤید این مسجد است.

اما درباره چاه عریضه مسجد جمکران در منابع، سند مهمی در رابطه با اینکه این چاه قداستی داشته باشد و یا به امر امام زمان به منظور عریضه نویسی حفر شده باشد، یافت نگردید و تولیت مسجد جمکران یا هیچ یک از علما یا مراجع برای این چاه قداستی قائل نبوده اند؛ همچنان که در بنرهای اطراف چاه به صراحت مقدس نبودن چاه بیان شده است. اما کسانی که از حدود شصت سال پیش با مسجد مقدس

جمکران آشنا بودند، می‌دانند همان روزها چاهی نزدیک مسجد بوده و علاقه‌مندان، عریضه خود را در آن می‌انداختند (۸۹/۶/۶ mashreghnews.ir به نقل از: مسئولان مسجد جمکران). البته طبق نقل کتاب گنجینه آثار قم چاه کوچکی در سطح محراب بوده که مردم خاک از درون آن می‌بردند و همچنین در سینه اسپر محراب مزبور، قطعه سنگی از مرمر بوده که روی آن اثر یک قدم بزرگ با پنجه‌اش به‌طور فرورفته در کمال مهارت حجاری و صیقلی شده بود که مردم معتقد بودند قدمگاه امام زمان است و در سال ۱۳۵۰ قمری آیت‌الله فیض در روز جمعه‌ای برای پر ساختن چاه و قلع سنگ قدمگاه اقدام می‌کنند (فیض، ۱۳۵۰، ج ۲، ص ۶۶۸/ نامه قم، ۱۳۷۷، ش ۳ و ۴، ص ۱۴). گفتنی است در این کتاب مطلبی راجع به اینکه این چاه برای انداختن عریضه بوده یا نه، نیامده و همچنان که ذکر شد، به نظر می‌رسد مردم خاک چاه را برای تبرک بر می‌داشتند و نوعی تقدس برای آن چاه قائل شده بودند که به نظر مرحوم آیت‌الله قمی، حالت بدعت پیدا کرده بود و از این رو ایشان دستور پر کردن چاه را داده بودند.

محمد بن محمد بن هاشم حسینی رضوی، کتاب ارزشمندی درباره فضیلت شهر در سال ۱۱۷۹ق تألیف کرده است. او در این کتاب خبری از وجود مقدس علی علیه‌السلام در رابطه با مسجد جمکران خطاب به فرزند یمانی آورده است که ما خلاصه آن حدیث را در این جا می‌آوریم. شیخ صدوق در کتاب مونس الحزین از علی علیه‌السلام نقل می‌کند که فرمود: «ای پسر یمانی، در اوّل ظهور خروج نماید قائم آل محمد از شهری که آن را قم می‌گویند و مردم را دعوت کند به حق و همه خلائق از شرق و غرب به آن شهر قصد کنند و اسلام تازه گردد... که کوه سفید به نزدیک دهی که در جنب مسجد است و قصری که کهن که قصر مجوس است و آن را جمکران خوانند که از زیر یک مناره آن مسجد بیرون آید» (نائینی اردستانی، ۱۳۸۱، ج ۱، ص ۴۵۳-۴۵۴). پس طبق این حدیث، علی علیه‌السلام وجود چنین محلی را در قم و بنای مسجدی در آن را پیش‌بینی کرده بوده است.

واکاوی عریضه و عریضه‌نویسی

اغلب لغت‌شناسان، عریضه را به عرض حال و درخواست‌نامه معنی می‌کنند (جبران، ۱۳۷۹، ج ۲، ص ۱۱۸۳) و برای «عرض» معانی مختلفی بیان می‌کنند که یکی از آنها، بیان مطلبی از طرف فرد کوچک‌تر به بزرگ‌تر است. بر این اساس معنی به‌عرض‌رساندن، گفتن و بیان کردن مطلبی از طرف کوچک‌تر به بزرگ‌تر است (معین، ۱۳۶۲، ج ۲، ص ۲۲۸۸).

در اصطلاح، عریضه‌نویسی یکی از شیوه‌های خاصّ توسل است که در طول تاریخ، در فرهنگ اسلامی همواره مورد توجه بوده است. توضیح آنکه گاهی افراد جامعه با یک سلسله نیاز و گرفتاری‌ها مواجه می‌شوند که بر حسب ظاهر امکان برطرف‌نمودن آنها از طریق اسباب عادی میسر نیست یا حداقل بسیار مشکل است؛ در چنین مواردی به جای ناامیدشدن و زانوی غم در بغل گرفتن، از ناحیه پیامبر اکرم (ﷺ) و ائمه اطهار (علیهم‌السلام) توصیه شده است از اموری نظیر دعا و توسل که در جای خود اثبات شده است - که هر یک از آنها اگر مؤثرتر از اسباب و علل عادی نباشند، کمتر از آنها نیستند - کمک گرفته شود. آن‌گاه برای خود توسل، شیوه‌های مختلفی بیان شده است که از جمله آنها نوشتن عریضه است. عریضه گاهی خطاب به خداوند تبارک و تعالی نوشته می‌شود و در آن فرد نیازمند ضمن اشاره به مشکل و حاجت مورد نظر خود، به مقام و منزلت یکی از معصومان یا همه آنها در پیشگاه خداوند متوسل می‌شود و یا عریضه مستقیماً به معصوم (علیه‌السلام) نوشته می‌شود تا او به واسطه قرب و منزلتی که در نزد خداوند متعال دارد، واسطه در برآورده‌شدن یا برطرف‌گشتن آن حاجت و مشکل شود و یا خود معصوم (علیه‌السلام) به واسطه ولایت و قدرتی که از ناحیه پروردگار عالم به او اعطا شده است، به اذن خداوند مهربان، این نیاز و گرفتاری را برطرف سازد. بدیهی است هیچ‌یک از این امور با قیودی که برای آنها ذکر شد، به اموری نظیر شرک و بت‌پرستی و... منتهی نمی‌شوند (سیدنژاد، ۱۳۸۶، ص ۱۶).

با بررسی آداب و اخلاق ادیان مختلف، موارد بسیاری از رفتارهای مشابه عریضه‌نویسی دیده می‌شود. قبل از آن باید گفته شود در ایران عریضه‌نویسی مختص به مسجد جمکران نیست و در مساجد کهن ایرانی موارد دقیقاً اینچنینی وجود دارد؛ برای مثال مساجد اصفهان و کرمان از آن جمله‌اند.

در خارج از ایران نیز در میان مردم هندوستان و پاکستان و بنگلادش شب نیمه شعبان به شب برات شهرت دارد و مردم پاکستان علاوه بر آداب مختلف، آن شب برای امام زمان (عجل‌الله تعالی فرجه‌الشریف) عریضه نوشته، آن را به دریا می‌اندازند (همچنان‌که در یکی از مصاحبه‌هایی که با طلبه‌ای از هند داشتیم، ایشان بر وجود این آداب و رسوم در هند و میان شیعیان تأیید کرد).

اما در میان غیرمسلمانان مهم‌ترین و قابل توجه‌ترین مورد، عریضه‌نویسی یهودیان در پای «دیوار ندبه» است. دیوار ندبه از مقدس‌ترین اماکن مذهبی یهودیان و در کنار مسجدالاقصی و قدس شریف قرار دارد. طبق آیین یهودی، آنها نامه‌های خود را با مضمون دعا و درخواست، خطاب به خدا می‌نویسند و با آرزوی اجابت، آن را در شیارهای این دیوار قرار می‌دهند. در این باره دو نکته، بسیار جالب توجه است: اول آنکه مسئولان این مرکز وب‌سایتی تجهیز کرده‌اند که یهودیان عریضه‌های خود را از سراسر جهان به آنجا ارسال داشته، مسئولان به جای آنها عریضه‌ها را طبق آداب خودشان در شیارهای دیوار ندبه قرار می‌دهند. نکته جالب‌تر آنکه بزرگ‌ترین سیاستمداران دنیا (حتی مسیحی) به پای دیوار ندبه رفته، آنجا به سبک عریضه، حاجاتشان را از خدا طلب کرده‌اند! نوع دیگر آن - که اطلاعات کمی از آن موجود است - در قلعه‌های قدیمی اروپا به چشم می‌خورد و آن را «چاه آرزو» می‌نامند. اینکه این مسئله در رفتار کدام دین یا آیین ریشه دارد، متأسفانه نویسنده اطلاعی از آن ندارد و نیاز به تحقیق مفصل دارد. اینجا تنها موارد پراکنده‌ای بود که با اندک

تحقیق حاصل شد و اگر مفصل و قوی‌تر تحقیق شود، حتماً موارد بسیار زیباتر و جالب‌تری به چشم خواهد خورد.

اما آنچه در این مبحث مورد نظر ماست، عریضه‌نویسی خدمت امام زمان (عجل‌الله تعالی فرجه الشریف) است. درباره نوشتن عریضه روایاتی در منابع حدیثی آمده است که بعضی از آنها را در اینجا می‌آوریم:

در بعضی روایات آمده است: «... وَ تَطَرَّحَهَا عَلَى قَبْرِ مِنْ قُبُورِ الْأَئِمَّةِ عَلَيْهِمُ السَّلَامُ أَوْ فَسَدَهَا وَ اخْتَمَهَا وَ اعْجَنَ طِينًا نَظِيفًا وَ اجْعَلَهَا فِيهِ وَ اطْرَحَهَا فِي نَهْرٍ أَوْ بِئْرٍ عَمِيقَةٍ أَوْ غَدِيرٍ مَاءٍ فَإِنَّهَا تَصِلُ إِلَى صَاحِبِ الْأَمْرِ (عجل‌الله تعالی فرجه الشریف) وَ هُوَ يَتَوَلَّى قَضَاءَ حَاجَتِكَ بِنَفْسِهِ». نیز: «وَ اكْتُبْ إِلَى اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ رُقْعَةً وَ أَنْفِذْهَا إِلَى مَشْهَدِ الْحُسَيْنِ بْنِ عَلِيٍّ صَلَوَاتُ اللَّهِ عَلَيْهِ وَ ارْفَعْهَا عِنْدَهُ إِلَى اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ».

همچنین می‌خوانیم: «وَ اطْرَحَهَا فِي نَهْرِ جَارٍ أَوْ بِئْرٍ عَمِيقَةٍ أَوْ غَدِيرٍ مَاءٍ». نیز: «وَ يَطْرَحُهَا فِي الْمَاءِ الْجَارِي» (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۹۱، ص ۲۳-۳۰ و ج ۹۹، ص ۲۳۰-۲۳۴).

مرحوم محدث قمی در کتاب منتهی الآمال، همچنین محدث نوری در نجم الثاقب به نقل از تحفة الزائر علامه مجلسی و مفاتیح النجاة سبزواری می‌نویسد: هر کس حاجتی دارد، آنچه را که ذکر می‌شود، در یک قطعه کاغذی بنویسد و در ضریح یکی از ائمه بیندازد یا کاغذ را ببندد و مهر کند و خاک پاکی را گِل سازد و آن را در میان گل بگذارد و در نهر یا چاه آب یا برکه‌ای بیندازد با این نیت که انشاءالله به خدمت حضرت صاحب‌الزمان (صلوات الله و سلامه علیه) برسد و آن بزرگوار عهده‌دار برآورده شدن حاجت وی می‌شود، و سپس متن عریضه را ذکر می‌کند و بعد می‌نویسد: ... آن‌گاه در کنار نهر یا چاه یا برکه آب بایستد و یکی از وکلای آن حضرت در دوره غیبت صغری را در نظر بیاورد (عثمان بن سعید عمروی، پسر او محمد بن عثمان، حسین بن روح یا علی بن محمد سمري) و با نام، او را بخواند و...

سپس نوشته را در همان نهر یا چاه یا برکه آب بیندازد (طبرسی نوری، ۱۴۱۲ق، ص ۶۱۶-۶۱۷/ قمی، ۱۳۸۷، ص ۱۳۱۴-۱۳۱۵).

اما با توجه به انتقاداتی که خصوصاً آقای رسول جعفریان مطرح کرده بودند و به نوعی عریضه‌نویسی را در میان علما مطرود دانسته بودند، به نظر می‌رسد باید عریضه‌نویسی را در سیره علما بررسی کنیم. با بررسی احوال علما و مراجع سلف، به این نتیجه می‌رسیم که عریضه‌نویسی از سیره‌های بزرگان بوده، آثار و برکات شگفت‌انگیزی از آن ذکر شده است.

عریضه‌نویسی در سیره علما

عریضه‌نویسی یکی از راه‌های توسل است. مستندات فراوانی درباره این امر در سیره علما از سید بن طاووس گرفته تا آیت‌الله بروجردی و دیگران قابل ذکر و بررسی است.

حجت‌الاسلام احمد قاضی زاهدی گلپایگانی در کتاب شیفتگان حضرت مهدی

(عجل‌الله تعالی فرجه‌الشریف) می‌نویسد:

مراجع بزرگوار ما در مواقع حساس و بحران‌های شدید با نوشتن عریضه به ساحت مقدس امام زمان از آن حضرت کمک گرفته و می‌گیرند. از جمله حضرت آیت‌الله العظمی گلپایگانی می‌باشند که این حقیر خود شاهد بوده‌ام که در گرفتاری‌های مهم عریضه نوشته و در گل نهاده و به طرف مسجد جمکران روان می‌شدند. در زمانی که چاه مسجد باقی بود، در آن چاه و الآن که آن چاه را پر کرده‌اند، در نهر آب می‌اندازند و از این راه از ولی عصر امام زمان علیه‌السلام کمک می‌گیرند (قاضی زاهدی، ۱۳۷۰، ص ۲۳۶).

گفتنی است کتاب مذکور در سال ۱۳۷۰ به چاپ رسیده است و آن زمان آیت‌الله گلپایگانی در قید حیات بوده‌اند (نویسنده مقاله نیز اعتقاد آیت‌الله گلپایگانی

را در مورد عریضه‌نویسی و رفتن به جمکران و انداختن عریضه به چاه یا نهر آب را از یکی از افرادی که از محافظان ایشان بودند، سؤال کردم که محافظ آقا هم مطلب را تأیید کرد و حتی خود در مواقعی که ایشان بدین منظور به جمکران می‌رفتند، همراه آقا بودند).

تولیت مسجد، شخصاً از مرحوم حضرت آیت‌الله فاضل لنکرانی قدس سره نقل کردند که: «آن مرجع فقید برای نوشتن عریضه، موضوعیت قائل بودند و اینجانب را از محوکردن اثر چاه نهی نموده، می‌فرمودند: "مردم از قدیم‌الایام حوائجشان را روی کاغذ مرقوم می‌داشته، در چاه می‌انداختند و شما جلو این اعتقاد مردم را نگیرید"» (mashregnews.ir ۸۹/۸/۶).

عارف بزرگوار و معلم اخلاق، حضرت آیت‌الله بهاءالدینی می‌فرمودند: هر مشکلی که برای حوزه علمیه قم و مؤسس محترمش آیت‌الله حائری پیش می‌آمد با مشرف‌شدن به مسجد مقدس جمکران برطرف می‌گردید.

در ادامه، حکایت یکی از عریضه‌های آیت‌الله العظمی گلپایگانی را که در کتاب عریضه‌نویسی به اهل بیت و امام زمان آمده (از آنجا که ایشان از مراجع نزدیک به زمان ما بودند)، نقل می‌کنیم. در این کتاب حکایت چندین عریضه‌نویسی از علما و مراجع سابق، همچون شیخ صدوق، محمدحسین نائینی، سیدمحمد جبل عاملی، سیدکاظم قزوینی و... آمده است که بسیار جالب و خواندنی است (ر.ک: سیدنزاد، ۱۳۸۶، ص ۴۲-۷۷). حکایت عریضه‌نویسی آیت‌الله گلپایگانی بدین صورت است که حجت‌الاسلام و المسلمین آقای ابطحی نقل می‌کند: در آخرین روزهای جنگ تحمیلی عراق علیه ایران که موشک‌زدن و بمباران دشمن شدت پیدا کرده بود و مردم به اطراف و روستاها پناه می‌بردند، حضرت آیت‌الله گلپایگانی از شنیدن وقایع و مشکلات شدیدی که برای مردم پیش آمده بود، بسیار ناراحت بودند؛ لذا از روی

علاقه و اعتقادی که به مسجد مقدس جمکران داشتند، با جمعی از علما و بزرگان به آن مسجد مشرف شدند تا ضمن عرض ادب به ساحت مقدس امام زمان (عجل‌الله تعالی فرجه‌الشریف) دعای توسلی برای رفع این گرفتاری‌ها بنمایند. حقیر هم این افتخار را داشتم که همراه ایشان باشم. معظم‌له عریضه‌ای را قبلاً نوشته بودند و آن را به بنده دادند که طبق دستورشان در میان مقداری گل بگذارم و بعد از دعای مخصوص، خطاب به جناب حسین بن روح در آب بیندازم. در حالی که ایشان و جمعی از علما حضور داشتند، در یک فضای معنوی، در حالی که اغلب آنها گریه می‌کردند و از امام زمان درخواست می‌کردند تا حاجت آقا را هرچه زودتر برآورده نماید، عریضه را در آب انداختم. فردای همان روز یکی از علمای صالح و باتقوای شناخته‌شده به منزل ما آمدند و فرمودند: من دیشب خوابی دیدم، ولی معنای آن را هرچه فکر کردم، نفهمیدم؛ به همین خاطر تصمیم گرفتم آن را با شما در میان بگذارم و اگر چیزی به نظر تان رسید، بفرمایید. وی گفت: در عالم رؤیا دیدم شخصی فرمود: به آقا بگویند جواب شما را حضرت سه روز دیگر می‌دهند. این در حالی بود که ایشان از مسئله عریضه‌نویسی آیت‌الله العظمی گلپایگانی اصلاً خبری نداشتند. به محض شنیدن خبر این مطلب از خوشحالی به گریه افتادم و با خود گفتم همان طور که آیت‌الله گلپایگانی بر من منت نهادند که عریضه را به آب بیندازم، همین طور حضرت صاحب‌الزمان این عنایت را به من دارند که این مؤمن صالح را پیش من بفرستند تا جواب را به آیت‌الله گلپایگانی برسانم. بعد آنکه جریان خواب آن عالم بزرگوار را به آیت‌الله گلپایگانی عرض کردم، منتظر شدیم ببینم تا سه روز دیگر چه خبری می‌شود. درست روز سوم بود که از طرف عراق اعلام آتش‌بس یک‌طرفه شد و شعله‌های جنگ تحمیلی که ناخواسته بر ایران اسلامی تحمیل شده بود، رو به خاموشی نهاد (همان، ص ۵۹-۶۰).

گونه‌شناسی منتقدان و مخالفان چاه عریضه

اگر جامعه آماری را به افرادی که به مسجد جمکران و یا محوطه چاه می‌آیند، محدود نکنیم و به نوعی ذهنیت چندفرهنگی را لحاظ کنیم، آن وقت متوجه می‌شویم تیپ‌های فکری متفاوتی غیر از تیپ‌هایی که به جمکران یا به سراغ چاه عریضه می‌روند، وجود دارند. آنچه به نظر می‌رسد، مخالفت با عریضه و خصوصاً انداختن عریضه داخل چاه جمکران، از طرف چند گروه صورت می‌گیرد:

(الف) آنهایی که به کل با تشیع، فرهنگ توسل یا امام عصر ارواحنا فداه خصومت دارند و اصلاً اعتقادی به امام زمان و حتی اصل دین و خدا ندارند.

(ب) شیعیانی که درک درستی از توسل نداشته، با تفکرات نزدیک به وهابیت یا حتی سکولار به امور می‌نگرند.

(ج) آنهایی که به طور خاص مسجد مقدس جمکران را قبول ندارند.

(د) گروهی که تأکید و یا گسترش چاه عریضه به عنوان امری مقدس را نادرست می‌دانند، یا اشکالات حوزوی بر آن دارند.

برای پاسخ به اعتراض و اشکال افراد، باید به نکات زیر توجه داشت:

بسیاری از شبهاتی که به عریضه وارد می‌شود، ریشه در عدم درک صحیح از دعا و آداب آن دارد. بعضی با شعار «هیچ آدابی و ترتیبی مجو»، هر گونه آداب ادعیه - که در اسلام، یا سیره بزرگان دین برای تسریع در اجابت دعا عنوان شده - را قبول ندارند؛ یا گروهی جاهلانه یا عامدانه اصل مفهوم توسل را زیر سؤال می‌برند.

گفتنی است در قواعد دینی، برای مستحبات، ریزینی و دقتی که برای احکام فقهی واجب در نظر گرفته می‌شود، لازم نیست و حداقل می‌توان آنها را با نیت رجاء خواند؛ چه اینکه ثواب آن نیز برای فرد منظور می‌شود (احادیث من بلغ در مستحبات یا مباحث تسامح در ادله سنن).

اما نکته‌ای که در این زمینه وجود دارد، این است که نباید به هر موضوع بیش از آنچه که هست ارزش داد. هر نوع آداب و اعمال مستحبی که در منابع ذکر شده است، در حد و جایگاه خود و در کنار دیگر اعمال و در ظرف مناسب ارزشمند است و اگر در آن افراط و تفریط شود، نظام تعریف‌شده بی‌ارزش و گاهی ضد ارزش می‌شود. نگاه نامتناسب و کاریکاتوری به اعمال و مناسک دینی، رفتاری شیطنت‌آمیز، غیرعلمی و طبیعتاً مردود است؛ برای مثال در همین مبحث عریضه و چاه عریضه، بیش از اندازه بزرگ جلوه‌دادن چاه، موجب می‌شود مسجد جمکران و یا همچنان که در فضای مجازی ملاحظه می‌شود، گاهی حتی وجود امام زمان (عجل‌الله تعالی فرجه الشریف) و حتی خدا زیر سؤال برود و به نوعی امور خرافی به آن افزوده گردد و اعتقادات محکم مردم متزلزل گردد. به نظر می‌رسد این نوع بزرگنمایی یا از سوی دوستان جاهل و احياناً مغرض صورت می‌گیرد یا دشمنان آگاه؛ همچنان که طبق آمار ارائه شده از سوی روابط عمومی مسجد مقدس جمکران، در طی سال‌های ۱۳۸۴-۱۳۸۶ نزدیک به ۹۰ صاحب رسانه از پنجاه کشور جهان، برای تهیه خبر به مسجد جمکران آمده‌اند. از نکات قابل تأمل اینکه: اکثر آنها به جای توصیف تاریخیچه مسجد یا توصیف جمکران امروز، بیشترین تلاش‌شان بزرگنمایی چاه عریضه و نگاه کاریکاتوری و نامتناسب به چاه بوده و برای تحت‌الشعاع قرار دادن جایگاه و عظمت این مکان مقدس، به توصیف غیرعلمی و به دور از انصاف از چاه بسنده کرده‌اند. از طرف دیگر، همین موضع از سوی شبکه‌های ماهواره‌ای ضد انقلاب خارج از کشور مرتب تأکید می‌شود و تا آنجا پیش می‌رود که در داخل خوراکی برای روشنفکرانها فراهم می‌گردد تا با خرافی جلوه‌دادن امور مذهبی، چهره‌ای غیرعقلانی و مضحک از دین و دینداران ترسیم کنند.

هرچند در نشریات و منشورات مسجد به طور واضح به غیر مقدس بودن چاه عریضه اشاره شده است و حتی در تابلوها و بنرهای اطراف چاه عریضه بر این نکته

تأکید شده است که این چاه فاقد قداست و ویژگی خاصی است و با جایگاه و شأن مسجد جمکران ارتباطی ندارد و یک چاه عریضه معمولی است، ولی باز تأکید ژورنالیستی افرادی روی موضوع، هدفی جز ایجاد شبهه به اصل مسجد و مخدوش کردن این پایگاه عظیم تشیع ندارد.

موضع مسئولان مسجد جمکران درباره چاه جمکران و سرانجام عریضه‌ها

به دنبال اظهار نظرهای انتقادی و گاهی مغرضانه در رسانه‌ها که به مقوله مسجد و چاه جمکران پرداخته بودند، مخصوصاً با توجه به بزرگنمایی و خرافی جلوه‌دادن چاه و حتی خود مسجد که عمدتاً از سوی رسانه‌ها و شبکه‌های ماهواره‌ای منتشر شده بود، مسئولان مسجد به روشن‌سازی افکار عمومی در این رابطه پرداختند که با توجه به شبهاتی که درباره مسجد و چاه وجود داشت، این اظهارات بازتاب زیادی در رسانه‌ها پیدا کرد و بسیاری از خبرگزاری‌ها و سایت‌های خبری آن را پوشش دادند. در ادامه با توجه به اهمیت مطلب، بخشی از اظهارات تولیت مسجد جمکران را می‌آوریم:

حجت‌الاسلام مرتضی وافى، دبیر شورای عالی فرهنگی و برنامه‌ریزی مسجد جمکران درباره چاه جمکران و موضوعات مربوط به آن گفت: عریضه‌نویسی یکی از راه‌های توسل است و توسل جزو مبانی دینی ماست. در رابطه با عریضه‌نویسی کتاب‌هایی نوشته و منتشر شده، از جمله کتابی که در رابطه با عریضه‌نویسی و آداب عریضه‌نویسی در انتشارات مسجد جمکران منتشر شده است که اصل جریان عریضه‌نویسی را تأیید می‌کند. وی با تأکید بر اینکه متن این عریضه از اهمیت برخوردار است، گفت: از این رو افراد را به عریضه‌هایی از ائمه معصومین علیهم‌السلام به‌ویژه از امام زمان (عجل‌الله تعالی فرجه‌الشریف) در رابطه با ارتباطی که از طریق نائبان خاص حضرت در زمان غیبت صغری بوده، توجه می‌دهیم. متن این نامه مشخص و تأیید شده موجود است و محتوای آن نیز ترجمه شده و از زائران خواسته شده است که آن را مطالعه کرده و نوع نگاه آن را در رابطه با عریضه‌نویسی مورد

توجه قرار دهند. از این‌رو توجه به متن عریضه فرد را از نوشته‌ها و بحث‌ها و درخواست‌های غیرشرعی و روش‌های غیردینی جدا می‌کند.

تولیت مسجد جمکران در رابطه با علت انداختن این عریضه‌ها صرفاً در چاه جمکران گفت: به علت اینکه حس و حالت توجه و حضور در این فضا به دلیل مسجد بیشتر است، بسیاری از زائران دوست دارند عریضه خود را در این چاه بیندازند. هر سال نزدیک به یک میلیون عریضه داخل چاه مسجد انداخته می‌شود (۸۸/۱۲/۲۵ www.bfnews.ir). وی در عین حال گفت: این بحث‌ها گاهی با اغراق، تردید، سانسور، اجحاف در رسانه‌ها و بیشتر در فضای مجازی جریان دارد. ما معتقدیم: تمام این نمادها و حرکت‌های اصیل و ماندگار باید حفظ شود؛ مگر اینکه زمینه سوءاستفاده‌ای از آن فراهم شود و ما نتوانیم آن را از خرافات، شبهات و آفات حفظ کنیم. اما این اتفاق در رابطه با چاه جمکران رخ نمی‌دهد.

وافی در توضیح روند عریضه‌نویسی کنار چاه جمکران و سرانجام این عریضه‌ها، گفت: زائران از داخل یا خارج از کشور کنار چاه جمکران با عریضه مکتوب خود حاضر می‌شوند؛ در غیر این صورت کاغذهایی به مبلغ ۱۰۰ یا ۱۵۰ ریال در اختیار آنها قرار داده می‌شود و با توجه به عریضه‌ای که توصیف شد، متن عریضه خود را می‌نویسند و آن را داخل چاه می‌اندازند. هر دو تا سه ماه ورود به چاه صورت می‌گیرد و این نامه‌ها بیرون آورده می‌شود. گاهی اگر شیء قیمتی میان آنها باشد، خارج می‌شود؛ اما در مسجد به شدت اطلاع رسانی می‌شود که زائران اشیای قیمتی خود را داخل چاه نیندازند. پس از خارج کردن، این نامه‌ها به خمیر تبدیل می‌شوند و احدی آنها را نمی‌خواند و یا عریضه‌هایی که در آنها اسماء متبرکه وجود دارد، به آب سپرده می‌شوند. گاهی نامه‌ای به دفاتر فرهنگی یا دفتر تولیت می‌رسد که دربرگیرنده درخواست و خواهشی بوده و در انتهای آن نوشته شده است که به عنوان عریضه این نامه را داخل چاه هم بیندازید (۱۳۸۹/۱/۳۰).

(www.fardanews.com / www.kheimhnews.com).

تحلیل عریضه

اگر بخواهیم برداشت درستی از عریضه‌نویسی ارائه دهیم، اول باید درک صحیحی از دعا پیدا کنیم و بعد مفهوم اصیل «توسل» برایمان قابل فهم باشد. هر چند شرح کامل این مفاهیم در این مجال نمی‌گنجد، ولی در حد اجمال باید گفت: دعا یک امر فطری و ذاتی بین بشریت است. انسان دارای هر دین و آیینی که باشد، ناخودآگاه وقتی مضطر و نگران و بی‌پناه می‌شود، دست به دعا بر می‌دارد و از قدرت مطلق و بی‌پایان هستی مدد می‌خواهد. حال اگر این دعا به جای بیان شفاهی، شکل مکتوب بگیرد، جای تعجب نیست و نباید تصور کنیم اتفاق خاصی افتاده است. آیا دعایی که فرد به شکل شفاهی به محضر خدا می‌گوید، نمی‌تواند آن را مکتوب کرده، به پیشگاه خداوند عرضه بدارد؟ از طرف دیگر باید به این نکته توجه کرد که بسیاری از مسائل به عنوان عرف عبادی برای مردم مطرح است، ولی از مسائل اعتقادی به شمار نمی‌روند. یکی از آن مسائل عریضه‌نویسی است که اعتقاد و یک رکن دین یا حتی فرع دین هم نیست، بلکه عرف عبادی است که روایاتی نیز برای آن وجود دارد.

مسئله چاه عریضه یا چاه امام زمان در مسجد مقدس جمکران و شهرهای دیگر، همچنان که اسناد بیان می‌کنند، دارای وجه شرعی است و در سیره علما از قدیم‌الایام نمونه‌های فراوانی از آن وجود دارد؛ هرچند از آنجا که عریضه‌نویسی مربوط به مشکلات و حاجات شخصی افراد می‌شود، معمولاً جزء امور خصوصی محسوب شده، کمتر از موارد آن در جامعه و در رسانه‌ها و یا کتاب‌ها سخنی به میان می‌آید.

نکته دیگر اینکه: وجود چاه‌های متعدد در روستاها یا بعضی از شهرها در ایران و حتی خارج از ایران که به چاه امام زمان معروف است، نشان از معروف‌بودن عریضه‌نویسی برای رفع مشکلات در بین مردم دارد.

اینکه امام زمان (عجل‌الله تعالی فرجه‌الشریف) به طور مستقیم امر به کردن چنین چاهی در جمکران و انداختن عریضه در آن توسط مردم کرده باشند، صحت ندارد؛ اصولاً معنای عریضه‌نویسی این نیست که حضرت حجت نیاز داشته باشد آن نوشته را باز کند یا بخواند تا از مشکلات ما باخبر شود. در حقیقت نوشتن عریضه خطاب به معصومان علیهم‌السلام و انداختن آن به چاه یا نهر و... عملی نمادین است. خواسته‌اند به ما یاد دهند که با محبوب و صاحب خود ارتباط برقرار کنیم و همان‌طور که برای محبوب‌های دنیوی ابراز علاقه و محبت می‌نماییم، بتوانیم با مولای خود هم نامه‌نگاری کنیم. حال از آنجا که چاه و آب روان در دسترس همه نیست، مؤمنان در بعضی از شهرها و در مسجد جمکران، چاهی حفر نموده‌اند که مردم عریضه‌های خود را درون آن بیندازند؛ هرچند در روایات صحبت از چاه خاصی مثل چاه جمکران نشده است و در این خصوص، مستندی نداریم.

نکته دیگر اینکه: درصد کمی از زائران و نمازگزاران میلیونی مسجد مقدس جمکران به چاه جمکران سر می‌زنند. کنشگران اصالت را برای مسجد قائل هستند نه چاه، و زائران بیشترین توجه و تلاش خود را برای به‌جا آوردن اعمال مسجد مبذول داشته، یا از مراسم فرهنگی - مذهبی‌ای که به تناسب زمان تدارک دیده شده استفاده می‌کنند، و کثرت جمعیت در مسجد خود نشان‌دهنده این واقعیت است که در نظر مردم اصالت با مسجد است و چاه یک بخش فرعی از مجموعه مسجد است. بیشتر آنان که اولین بار به این مکان می‌آیند، شاید از سر کنجکاوی به سمت چاه می‌روند؛ همچنان که فضای فیزیکی کوچک چاه خود مؤید این موضوع است. آنان که تجربه شب‌های چهارشنبه یا مناسبت‌های خاص جمکران را دارند، می‌دانند که حتی حضور در صدی از آن حجم عظیم جمعیت، بر سر چاه غیرممکن است.

آنچه به نظر می‌رسد اولین کسی که بحث چاه را اینگونه (با نگاه خرافی و غیرعقلانی) مطرح کرد، دکتر عبدالکریم سروش بود که در یک سخنرانی در سال ۱۳۸۴ در پاریس به این موضوع پرداخت و آن را مورد هجمه‌ای غیرعلمی و ژورنالیستی قرار داد.

یکی از مهم‌ترین دلایلی که نگاه‌ها را در چند سال اخیر به چاه جمکران معطوف ساخته است، شایعه حضور نماینده آقای احمدی‌نژاد بر سر چاه و انداختن میثاق‌نامه هیئت دولت با امام زمان در درون چاه بود؛ خبری که هیچ مستندی نداشت و بارها تکذیب شد.

برای آنان که به واقع دنبال حقیقت هستند، دقت در منابع ادعیه معتبر و مصداق‌های عینی و رفتار و منش بزرگان شیعه، نمونه‌های توسل علما از طریق عریضه‌نویسی و انداختن آن در چاه یا ضریح اهل بیت علیهم‌السلام و همچنین تأمل در شرح قواعد عریضه‌نویسی و مفهوم و ترجمه دعای همراه آن که حاوی مضامین توحیدی است، بسیاری از شبهات را خود به خود برطرف می‌کند.

معنا کاوی

مناسک مذهبی معمولاً نمادین بوده، می‌توان برای آن سطوح معنایی مختلفی در نظر گرفت. دو سطح آشکار و نهان در مورد عریضه‌نویسی و چاه جمکران قابل بررسی است: سطح آشکار همان معنا و مفهومی است که کنشگران هنگام رفتار خود به آن ملتزم هستند و هنگام سؤال از آنها، آن را بیان می‌کنند؛ با وجود این پژوهشگر می‌تواند بر حسب توان علمی و دقت خود و از مجموع مشاهدات، سؤالات و بررسی اسناد، به نکات دیگری نیز دست یابد که شاید مستقیماً بر زبان کنشگران نیامده باشد و حتی به آن توجه نداشته باشند یا در اسناد به آن تصریح نشده باشد؛ بدین ترتیب به سطح پنهان پدیده دست می‌یابد.

معنای آشکار

از آنجا که رویکرد ما انسان‌شناسانه است، صحت و سقم ادعای کنشگران دربارهٔ معنا و مفهوم رفتارشان مورد بحث ما نیست. در این بخش، رفتار کنشگران و صرفاً معنایی که آنها برای رفتارهای خودشان قائلند، توصیف می‌شود. به تعبیر پدیدارشناسانه مثالواره و تیپ ایدئال افرادی که برای انداختن عریضه به جمکران و کنار چاه می‌آیند، چنین است: عمدتاً از قشر پایین و متوسط جامعه هستند و به بیان جامعه‌شناختی از پایگاه اجتماعی (social status) متوسطی برخوردار هستند و کمتر افرادی با پایگاه اجتماعی بالا در بین آنها به چشم می‌خورد که این نکته از نحوه لباس‌پوشیدن، حرف‌زدن و نوع رفتاری که کنشگران قبل، بعد و در حین انداختن عریضه داخل چاه داشتند، همچنین طی مصاحبه‌ها قابل مشاهده و درک بود. همچنین اکثر افراد، عریضه‌نویسی را یکی از راه‌های توسل به خدا می‌دانستند و در جواب این سؤال که چرا حاجات خود را در نماز یا در دعا در مسجد مطرح نمی‌کنید، می‌گفتند هم در نماز و دعا می‌گوییم و هم به صورت کتبی می‌نویسیم، و امید داشتند حاجاتشان برآورده گردد و برای امام تأثیر مستقل از خدا قائل نبودند، بلکه امام را واسطه فیض الهی می‌دانستند؛ هرچند این مطلب را با زبان‌های مختلف و گاهی خودمانی مطرح می‌کردند.

کنشگران به تعبیر گافمن، سعی می‌کردند تمام زوایای پشت صحنه خود را بیان نکنند و این مطلب هنگام نوشتن عریضه کاملاً بروز می‌کرد؛ یعنی همچنان که گافمن می‌گوید برای خود «اثر هاله» قائل بودند (ر.ک: ریتزر، ۱۳۷۴، ص ۲۹۵) و سعی می‌کردند دیگران از نوشته‌های آنها که بیان رفتاری‌ها و حاجاتشان از امام بود، مطلع نشوند. اکثر مطلق افرادی که مصاحبه می‌شدند، اصالت را به مسجد جمکران می‌دادند و چاه را به نوعی یک بخش از قسمت‌های مسجد می‌دانستند و در برابر این سؤال که آیا این چاه و عریضه‌انداختن داخل آن را خرافی می‌دانید یا خیر؟ پاسخ منفی می‌دادند؛

یعنی قائل به خرافه بودن آن نبودند و دلیل را اینگونه بیان می کردند که اگر خرافه بود مسئولان مسجد آن را جمع می کردند.

معنای پنهان

لازمه درک کردن معنای پنهان یک پدیده یا مناسکی که عده ای انجام می دهند، توانایی تفسیر معنای حالت ها، روابط و فرایندهای مختلفی است که در رفتارها و حین مناسک رخ می دهد. شناخت در دل خود تجربه نیست، بلکه در فهم درست معنای آن تجربه است. به همین دلیل شناخت، همذات پنداری روانی نیست، بلکه درک تفسیری است (فی، ۱۳۸۶، صص ۴۹ و ۵۴).

در این بخش به مختصات و ویژگی هایی پرداخته می شود که از مصاحبه های همدلانه و نفوذ به اعماق ذهنی کنشگران به دست آمده است. طبیعی است این ویژگی ها به یک «مثالواره» انتساب داده شده و ممکن است موارد استثنایی هم داشته باشد. مثالواره در مکتب پدیدارشناسی، نوعی تیپ ایدئال است که محقق با توجه به مشاهدات و فهم خودش آن را می سازد (رک: ریتز، ۱۳۷۴، صص ۳۲۱-۳۸۷). با الگوگیری از رویکرد مذکور، می توان به این نکات اشاره کرد:

۱. خرافه نبودن انداختن عریضه داخل چاه

فرهنگنامه ها خرافه را اینگونه تعریف کرده اند: سخنان نامربوط، کلام باطل و بیهوده، پریشان و افسانه (دهخدا، ۱۳۳۴، ج ۲۰، صص ۳۸۷). در لغت نامه عمید، خرافات جمع خرافه و به معنای حدیث باطل، سخن بیهوده و یاوه آمده است (عمید، ۱۳۷۹، ج ۱، صص ۸۴۳). و معادل کلمه «Superstition» در زبان انگلیسی است. فرهنگ آکسفورد نیز خرافات را هر نوع عقیده نامعقول و بی اساس تعریف کرده، آن را عقیده ای باقیمانده از گذشته، فاقد جهات عینی و یا توجیهی دانسته است (به نقل از: ساروخانی، ۱۳۷۶،

ص ۸۶۶)؛ اما در اصطلاح تعریف واحدی از خرافات که مورد اتفاق همه باشد، نشده است؛ ولی از مجموع تعریف‌ها می‌توان برداشت کرد: خرافات، معتقدات، باورها یا انجام کارهایی است که هیچ‌گونه ریشه عقلانی ندارند و بیشتر در رابطه با موضوعات طبیعی و عینی مطرح می‌شوند (صالحی امیری، ۱۳۸۸، ص ۱۸۵) و یا عقاید و باورهای شکل گرفته پیرامون یک موضوع خاص در ذهن اقشاری که عمدتاً دانش کافی نسبت به موضوع ندارند و ناشی از جهل انسان درباره پیوندها و روابط علّی پدیده‌هاست و قابلیت اثبات عینی و علمی ندارند. از این رو در بین اقشار کمتر تحصیل کرده نفوذ و گستره بیشتری دارد (همان، ص ۱۴-۱۵). درباره زمینه‌ها و عوامل شکل‌گیری، ویژگی‌ها و کارکردهای خرافات و... می‌توانید به کتاب جامعه‌شناسی خرافات در ایران که در منابع این نوشتار آمده است، رجوع کنید.

اما با توجه به مطالب بالا نمی‌توان عریضه‌نویسی و انداختن آن به چاه جمکران، نهر و... را مصداق یک عمل خرافی دانست؛ زیرا اولاً عریضه‌نویسی سخن بیهوده‌ای نیست، بلکه نوعی رابطه و توسلی است با ائمه و در واقع همان دعا و بیان حاجات ماست که به جای بیان شفاهی به صورت کتبی مطرح می‌شود و همچنان که در دعا گاهی حاجات برآورده می‌شود و گاهی به سبب مصالحی در دنیا به اجابت نمی‌رسد، در عریضه هم همین‌گونه است؛ ثانیاً انداختن عریضه به داخل چاه و... مستند به روایاتی است که از ائمه به ما رسیده است که در قسمت «واکاوی عریضه‌نویسی» به بخشی از آنها اشاره کردیم؛ بنابراین ساخته‌شده افکار جهّال و به سبب ترس یا عدم آگاهی از روابط علّی بین پدیده‌ها نیست؛ ثالثاً با توجه به مصاحبه‌های صورت گرفته از کنشگران، حداقل در بعضی از موارد، کنشگران حاجات خود را از این طریق دریافت کرده بودند و به همین علت دوباره برای انداختن عریضه به جمکران آمده بودند و در برخی دیگر، صرف انداختن عریضه و ایجاد ارتباط قلبی با امام موجب تشفی خاطر و آرامش روحی برای آنها می‌شد؛ پس این عمل دارای کارکرد نیز می‌باشد.

۲. تسری

برخی افراد که عمدتاً از سایر کشورهایی با جمعیت شیعه، از جمله هند، پاکستان، بنگلادش، اندونزی و... آمده بودند، از برگزاری مناسکی شبیه به عریضه‌انداختن در چاه جمکران در کشورهای خودشان خبر می‌دادند و به نوعی می‌خواستند عریضه‌نویسی را به نقاط دیگر تسری دهند و بر مستندبودن آن تأکید کنند.

۳. قوم‌مداری

قوم‌مداری به این معناست که افراد در مقایسه و قضاوت و اظهار نظر، معمولاً گروه و فرهنگ و قومیت خود را مرکز و میزان و معیار خوبی‌ها می‌دانند و تفاوت‌هایی که دیگران دارند را نشانهٔ پایین‌بودن، بد و نادرست‌بودن آنان می‌شمارند (روح‌الامینی، ۱۳۷۹، ص ۳۱).

قوم‌مداری که همهٔ تلاش مردم‌شناسان برای رهایی از چنگال آن است، یعنی رویکردی که در آن اشکال اخلاقی، دینی و اجتماعی اقوام دیگر را با معیارهای قوم خود داور می‌کنیم و به این ترتیب اختلاف‌های آنها را به حساب ناهنجاری‌هایشان بگذاریم. قوم‌مداری را می‌توان چه در غرور و تکبر محلی، چه در نابردباری دینی و چه در تعارض‌های بین‌المللی به صورت اظهارات خطرناکی که نظم اجتماعی را به خطر می‌اندازد، مشاهده کرد (ریوبر، ۱۳۸۶، ص ۲۳-۲۴).

اما در موضوع پژوهش، هم افرادی که داخل چاه، عریضه می‌اندازند عمل و طرز فکر خود را درست می‌دانند - البته با شدت و ضعف و کار خود را نوعی توسل و ارتباط عاشقانه با امام زمان (عجل‌الله تعالی فرجه‌الشریف) می‌دانند - و هم تیپ‌های فکری کاملاً متضاد با دستهٔ اول، که عمدتاً به جمکران و یا حداقل به سراغ چاه نمی‌روند و اصولاً اعتقادی به آنها ندارند. البته دسته دوم بیشتر در فضای مجازی و غیررسمی ظهور و بروز دارند و به اظهار عقیده می‌پردازند. این دسته گاهی پا را از حد خویش فراتر

نهاد، نه تنها چاه و مسجد جمکران، بلکه اصل وجود امام زمان (عجل‌الله تعالی فرجه‌الشریف) و حتی حقانیت دین اسلام و بالاتر از آن وجود خداوند را هم منکر می‌شوند و افکار و عقاید گروه اول را خرافی دانسته، و به طرق مختلف آن را به تمسخر می‌گیرند. به بیان انسان‌شناختی، قوم‌مداری در میان دسته دوم به مراتب قوی‌تر است؛ خصوصاً در رابطه با عریضه‌انداختن در چاه جمکران و خرافی‌دانستن آن؛ به گونه‌ای که افراد دسته دوم، طرز تفکر گروه اول در این مورد را کاملاً متحجرانه می‌دانند. در این میان، به‌وجود آمدن فضای مجازی در اینترنت سبب بروز دسته دوم شده است. اینترنت باعث به‌وجود آمدن شیوه‌های نوینی از ارتباط نوشتاری شده است که برخی از ویژگی‌های ارتباطی قبلی را دگرگون کرده است و با وجود حفظ ویژگی نوشتاری، دارای یک صفت خاص است و آن ماهیت «پیوندی» یا دورگه آن است که با وجود نوشتاری‌بودن، امکان برقراری نوعی ارتباط نزدیک به مکالمه را فراهم آورده است؛ چیزی که برخی آن را «مکالمه نوشتاری» نامیده‌اند (محسنی، ۱۳۸۶، ص ۱۹۵).

نکته مهمی که با معناکاوای نظرهای کاربران اینترنتی درباره جمکران و چاه عریضه به‌دست می‌آید، این است که پیدایش اینترنت و رشد روزافزون کاربران آن و بیان آرا و عقاید خود در مورد موضوعات مختلف، سبب شده است شاهد گونه‌های جدیدی از دیدگاه‌ها پیرامون مباحث مطرح در جامعه باشیم؛ به گونه‌ای که مثلاً در موضوع مورد تحقیق ما، تا قبل از شکل‌گیری فضای مجازی شاید برای یک محقق وجود طیف‌های مختلف و گاهی متضاد فکری در رابطه با جمکران و چاه عریضه که در دنیای مجازی شکل گرفته، متصور نباشد! زیرا پژوهشگر با حضور در میدان تحقیق تنها با بخشی از افکار آشنا می‌گردد و اگر هم طرز فکرهای مخالف با موضوع در میدان وجود داشته باشد، معمولاً ابراز نمی‌شود و یا به شکل کاملاً برهنه و آزاد بیان نمی‌شود؛ اما پیدایش اینترنت و ویژگی ناشناخته‌بودن کاربران، سبب شده است افراد به‌راحتی و بدون ترس، افکار و عقاید باطنی و اصلی خود را بدون ریاکاری بیان کنند و این به جامعه‌شناس کمک می‌کند همه گونه‌های فکری پیرامون موضوع را رصد کند.

۴. مقدس نبودن چاه

آنچه از مجموع مصاحبه‌ها و مشاهدات در صحنه درباره چاه و عریضه‌نویسی به دست می‌آید، این است که نگاه کنشگران به چاه عمدتاً نگاه مقدسی نیست و انداختن عریضه به چاه را به نوعی یک عمل سمبلیک و نمادین می‌دانند؛ گرچه عمل خود را نمادین نخوانند، ولی از ته‌نشست‌های ذهنی آنها این نکته قابل دریافت است که نگاهشان به این عمل نمادین بوده، هدفشان برقراری ارتباط با امام در قالب این کنش و تخلیه روحی ناشی از بیان گرفتاری‌ها است و در ضمن امید به برآورده شدن حاجاتشان از این طریق دارند.

نتیجه

با توجه به سؤالات مطرح شده در ابتدای این تحقیق و مشاهدات انجام شده در محل چاه عریضه جمکران، همچنین مصاحبه‌های نیمه‌ساخت یافته از کنشگران و مطالعه و بررسی پیشینه تاریخی مسجد و چاه جمکران و تحلیل‌های انجام شده بر روی مصاحبه‌ها، نتایج ذیل به دست آمد که شماره‌ها متناسب با شماره سؤالات ابتدای مقاله است:

۱. در خصوص اینکه آیا چاه به امر امام زمان حفر گردیده یا خیر، باید گفت خیر. این چاه یک چاه معمولی است که حتی آبی هم درون آن نمی‌باشد و هیچ جنبه تقدسی ندارد و اصولاً فرقی با چاه‌های دیگر ندارد و تنها برای انداختن عریضه حفر گردیده و علت حفر آن هم این بوده که چون مردم برای نماز به مسجد جمکران می‌آیند و به نوعی احساس نزدیک شدن با امام زمان (عجل الله تعالی فرجه الشریف) به آنها دست می‌دهد، این چاه در این مکان حفر شده تا مردم حاجت‌ها و احساسات عاشقانه

خود را با امام در قالب عریضه مطرح کرده، به درون چاه بیندازند. بالاتر اینکه اصلاً کسی ادعای مقدس بودن در مورد این چاه نکرده و حتی این مطلب در بنرهایی که توسط مسؤولان مسجد اطراف چاه نصب شده، منعکس گردیده است.

۲. در خصوص خرافاتی بودن عریضه نویسی و... باید گفت: نوشتن عریضه خطاب به هر یک از ائمه علیهم السلام مستند به روایاتی است که در منابع دینی آمده است؛ بنابراین عملی خرافی محسوب نمی‌شود و طبعاً انداختن آن داخل چاه جمکران نیز برگرفته از همان روایات است؛ هرچند خصوص چاه جمکران در روایات نیامده و به صورت عام در روایات چاه، نهر آب، چشمه، برکه، ضریح و قبر هر یک از معصومان و... ذکر شده و از همین رو در بعضی از شهرها و کشورها مشابه این عمل وجود دارد.

۳. با توجه به مطالب مطرح شده در بند پیشین، چون این عمل، خرافی محسوب نمی‌شود، علما و مراجع در این خصوص موضع گیری مبتنی بر خرافاتی بودن آن اتخاذ نکرده‌اند.

۴. از آنجا که این عمل دارای استناد شرعی است، علما و مراجع در طول تاریخ آن را انجام می‌داده‌اند که نمونه‌هایی در این رابطه ذکر شده است که یک مورد آن در مقاله آمده و برای مطالعه نمونه‌های دیگر، می‌توانید به کتاب آقای سیدصادق سیدنژاد که در منابع این نوشتار آمده، مراجعه کنید.

۵. ذهنیت مردم درباره چاه عریضه جمکران متفاوت است؛ به این معنا که افرادی که برای انداختن عریضه به جمکران می‌آیند، معمولاً به آن نگاه مثبت دارند، ولی در فضای مجازی در اینترنت با نگاه‌های متفاوتی نسبت به آنچه در جمکران و از سوی کنشگران در کنار چاه دیده شد، مواجه هستیم که توضیحات آن در مقاله آمده است.

۶. در مورد اصالت داشتن خود مسجد جمکران، با توجه به اسناد موجود، این مکان به دلیل مسجد بودن، دارای تقدس است و به دلیل انتساب به امام زمان (عجل الله تعالی فرجه الشریف) از تقدس بیشتری برخوردار است، ولی چاه همچنان که ذکر شد، مستندی در مورد ساخته شدن آن به این منظور آن هم به امر امام نیامده است. همچنان که نسبت جمعیتی افراد داخل مسجد و کنار چاه خود شاهی است بر اینکه مردم هم اصالت را به مسجد می دهند و چاه بخشی فرعی محسوب می شود.

۷. از لحاظ سن و جنس همه نوع جنس و سنی در محوطه چاه دیده شد؛ اما بیشتر آنها را می توان به پایگاه متوسط جامعه نسبت داد.

۸. افراد در جواب این سؤال که چرا حاجات خود را از طریق دعا و نماز مستقیماً با خدا یا امام مطرح نمی کنید، می گفتند: هم در دعا می گوئیم و هم به صورت عریضه داخل چاه می اندازیم، و عریضه نویسی را یک عمل نمادین و نوعی صحبت عاشقانه با امام می دانستند.

۹. مخالفان چاه عریضه را می توان در چهار دسته تقسیم بندی کرد:

الف) آنهایی که به کل با تشیع، فرهنگ توسل یا امام عصر خصومت دارند و اصلاً اعتقادی به امام زمان و حتی اصل دین و خدا ندارند.

ب) شیعیانی که درک درستی از توسل ندارند و با تفکرات نزدیک به وهابیت یا حتی سکولار به امور می نگرند.

ج) آنهایی که به طور خاص مسجد مقدس جمکران را قبول ندارند.

د) گروهی که تأکید و یا گسترش چاه عریضه به عنوان امری مقدس را نادرست می دانند یا اشکالات حوزوی بر آن دارند.

منابع

۱. ازکیا، مصطفی؛ جامعه‌شناسی توسعه؛ ج ۳، تهران: کلمه، ۱۳۸۰.
۲. جبران، مسعود؛ الرائد؛ فرهنگ القبای عربی - فارسی؛ ترجمه رضا انزابی‌نژاد؛ ج ۲، مشهد: آستان قدس رضوی، ۱۳۷۹.
۳. خامه‌یار، رسول؛ قم دیروز و امروز؛ قم: رهپویان، ۱۳۸۴.
۴. خان‌محمدی، کریم؛ «بررسی پدیدارشناختی پدیده چنار خون‌بار الموت قزوین»، فصلنامه علمی - پژوهشی شیعه‌شناسی؛ سال هفتم، شماره ۲۶، تابستان ۱۳۸۸، ص ۵۵-۹۲.
۵. _____؛ «تحلیل مردم‌شناختی مناسک مذهبی در فرایند جهانی‌شدن: مطالعه موردی مناسک قالی‌شویان مشهد ارده‌ال»، فصلنامه تخصصی شیعه‌شناسی؛ بهار ۱۳۸۵، شماره ۱۳، ص ۷۱-۹۰.
۶. دهخدا، علی‌اکبر؛ لغت‌نامه؛ ج ۲۰، تهران: سازمان لغت‌نامه، ۱۳۳۴.
۷. روح‌الامینی، محمود؛ زمینه فرهنگ‌شناسی؛ ج ۵، تهران: عطار، ۱۳۷۹.
۸. _____؛ مبانی انسان‌شناسی؛ ج ۴، تهران: عطار، ۱۳۷۵.
۹. ریتزر، جورج؛ نظریه جامعه‌شناسی در دوران معاصر؛ ترجمه مجسن ثلاثی؛ تهران: علمی، ۱۳۷۴.
۱۰. ریویز، کلود؛ درآمدی بر انسان‌شناسی؛ ترجمه ناصر فکوهی؛ ج ۷، تهران: نی، ۱۳۸۶.
۱۱. ساروخانی، باقر؛ دایرةالمعارف علوم اجتماعی؛ تهران: کیهان، ۱۳۷۶.
۱۲. سیدنژاد، سیدصادق؛ عریضه‌نویسی به اهل بیت و امام زمان؛ قم: مسجد مقدس جمکران، ۱۳۸۶.
۱۳. صالحی امیری، رضا؛ جامعه‌شناسی خرافات در ایران؛ تهران: پژوهشکده تحقیقات استراتژیک مجمع تشخیص مصلحت نظام، ۱۳۸۸.
۱۴. طبرسی نوری، حسین؛ نجم‌الناقب؛ قم: مسجد مقدس جمکران، ۱۴۱۲ق.
۱۵. عمید، حسن؛ لغت‌نامه؛ ج ۱، تهران: امیرکبیر، ۱۳۷۹.
۱۶. فی، برایان؛ فلسفه امروزی علوم اجتماعی با نگرش چند فرهنگی؛ ترجمه خشایار دیهیمی؛ تهران: طرح نو، ۱۳۸۶.
۱۷. فیض؛ گنجینه آثار قم؛ ج ۲، قم: چاپ مهر استوار، ۱۳۵۰.
۱۸. قاضی زاهدی، احمد؛ شیفتگان حضرت مهدی؛ قم: [بی‌نا]، ۱۳۷۰.
۱۹. قمی، عباس؛ منتهی‌الآمال؛ ج ۳، قم: بقیة الله، ۱۳۸۷.

۲۰. مجلسی، محمدباقر؛ بحارالانوار؛ بیروت: دار احیاء التراث العربی، ۱۴۰۳/ق ۱۹۸۳ م.
۲۱. محسنی، منوچهر؛ بررسی در جامعه‌شناسی فرهنگی ایران؛ تهران: پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات، ۱۳۸۶.
۲۲. معین، محمد؛ فرهنگ فارسی؛ ج ۲، تهران: امیرکبیر، ۱۳۶۲.
۲۳. موس، مارسل؛ «پدیده‌های مذهبی و صورت‌های مقدس»؛ ترجمه اصغر عسکری خانگاه؛ کتاب ماه هنر، مرداد و شهریور ۱۳۸۰، ص ۲۸-۳۲.
۲۴. نائینی اردستانی کچوئی، محمد علی بن حسین؛ انوار المشعشعین فی بیان شرافت قم و القمیین؛ تحقیق: محمدرضا انصاری قمی؛ ج ۱، قم: کتابخانه آیت‌الله مرعشی نجفی، ۱۳۸۱.
۲۵. ناصرالشریعه، محمدحسین؛ تاریخ قم؛ مصحح علی دوانی؛ تهران: رهنمون، ۱۳۸۳.
۲۶. نامه قم؛ سال اول، پاییز و زمستان، ش ۳ و ۴، ۱۳۷۷.
۲۷. خبرگزاری ایلنا، ۱۳۸۴/۸/۱۰.
۲۸. خبرگزاری BBC، ۱۳۸۴/۸/۱۵ و ۱۳۸۴/۸/۱۷.
۲۹. سایت رسمی مسجد جمکران، www.jamkaran.blogfa.com.
30. www.fardanews.com.
31. www.aftabnews.ir.
32. www.khabaronline.ir.
33. mashreghnews.ir.
34. www.kheimhnews.com.
35. www.bfnews.ir.

مرکز تحقیقات کامپیوتر علوم اسلامی